

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր 1885

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայկական նշանագիրք	ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ
Վ.Լայ-Էրզ (Ջր. Դօրթ)	ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Կարօղիկոսական խնդիր	Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
Սեփեասական. Գարեջուր	Կ. Յ. ՊԱՍՄԱՃԵԱՆ
Շողեր ու գողեր	ԴԵՐԵՆԻԿ
Կախաճերն ու ժանկաճեր, (Սաակ)	ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Սևուռ-ապուր	ԿԱՅՄՈՌԻԿ
Կապույտ պարիկն (Լ.Էօն Կոզլան)	Փ.
Տփեսազիսական	Պ. ՆԵՎՐՈՒՋ
Զրուարան	ԿԱՅՄՈՌԻԿ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

4885

ԿՈՒՆԵՔԹ—ԻՒԼ—ԼՈՒՂԱԹ. — Բառագիրք Ֆուանտա-
թուրք. Հեղինակը Մենմէա Շիւքրի եւ Միրայէլ Աշճեան
Պաշտօնատարք Հանրային Կրթութեան Կախարարութեան.

ՏԵՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ
Հրատարակուեցաւ ամբողջ դարձն որ կը պարունակէ աւել-
իք քան 2000 երես երկու հատորի մէջ ամբօրեալ:
Գին 2 հատորին մէկ Օսմ. ոսկի

ԳԻՍԱՒՈՐԲ. — Հեղինակ Տ. Հերոնիմոս Բարսեղեան:

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀՐԵԱՅ, Պատկերազարդ. — Թարգմ. Կ.
Ս. Իւթիսեան. հրատարակուած են Ա. Բ. եւ Գ. հատորք:

ՀԻԻԱՆԴԻՆ ԲԱՐԵԿԱՄԸ. — Առաջնորդ հիւանդաց դար-
մանման ի Տր. Ս. Յ. Յակոբեանէ: Գին, 20 դահեկան:

ՇՈՂԵՐ ՈՒ ՅՈՂԵՐ. — Պատանեկական բանաստեղծու-
թիւնք. Ման Ա. (1882-1885). — Աղեքսանդր Գ. Փա-
նոսեան:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ. — Սրբունի Տիւար:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐԲ ԳԱՂՂԻՆԵՐԵՆԷ Ի ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ
— Յօրինեաց Ռ. Յ. Պէրպէրեան:

ԹՈՐՈՍ ԱՂԲԱՐ. (Ման Բ.) — Գրեց Գ. Վ. Սրուանձա-
կանց: Գին 12 դահեկան:

ԱՐԲԱ ՔՕՆՍՈՒՆԹԷՆ. — Թարգմանեց Եսիիմէ Պ. Օտ-
եան: Գին 10 դահեկան:

ԲԵՐԱՅԻ ԳԻՇԵՐՆԵՐ. — Հեղինակ Յակոբ Մ. Հանեան:
Գին 15 դահեկան:

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵԻՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅԱՐԵԱԿ ԳԱՒԱՌՍ
Ման Ա. եւ Բ. — Տեղագրեց Մանուէլ Միրախորեան:

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԵՂԵՆԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԼԵՋՈՒԻ. —
Բաժանեալ ի յիսուն եւ հինգ դաս, յօրինեալ ըստ նորա-
գոյն դրոյթեան ի պէտս Հայկազն ուսանողաց ի Տիմիզ-
րիոս Զօրագեանէ. Տպագրութիւն Պաղատալեան. գին դճ. 1:

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

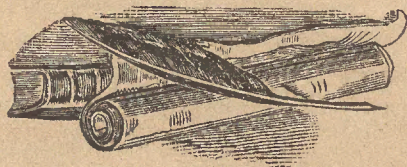
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1885

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

—
4885

264.1444.1444

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1000 UNIVERSITY AVENUE

CHICAGO, ILLINOIS 60607

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆ ԱԳԻՐՔ

Այս ամենածանր ուրեմն անակնկալ պարագայիս՝ Մե-
րօրայ արթնամուտութեանն կ'ընկնէր դարման տանիլ: Ինքն
անդ ի կոտտանդնուպոլիս գտնուելով անձամբ իրր նախնակ
սրբոյ կաթողիկոսին, եւ նմա հարկաւ զնոյն ըստգտանքն
կրկնած ըլլալու էր կայսրն բերանացի: Թէ իրօք ըրած էր
եւ Մեսրոփը ինչ պատասխան տուած էր այնմ՝ կը յայտնէ-
նոյն իսկ կայսերական թուղթն առ Սահակ: Յետ միանգամ
զվերոյիչեալ զայրոյթսն յայտնելու թէ ձեր Ասորոց զիմե-
լուն պատճառաւ «Հաճեալ էաք ընդ մերոց ծառայիցդ ար-
համարհել «զայդպիսի ուսմամբ», կը յարէ: «Բայց զի յետոյ
պատմեաց մեզ Մեսրոփը թէ կաճարումն արուեստի ի շնորհաց
վերնոյն եղեւ, եւ այլն: Բնաւ թէ առ Ասորիս կամ առ մար-
դիկ կամ առ մեզ իսկ, այլ վերին օգնականութիւնն զիմե-
ցինք, եւ այդ վերին օգնականութիւնն էր որ ի թիկունս մեզ
հասաւ: այս եղած էր արթուն եւ պատրաստարագ պատաս-
խանին Մեսրոփայ, որով միանգամայն թէ զթէոգոսի բարե-
պաշտութիւնն զարթոյց, թէ զվիրաւորեալ անձնասիրութիւնն
միսիթարեց, թէ զիւր խոնարհամուտութիւնն առաքինացաւ
եւ թէ՛ գլուխ բանիցս՝ զՍահակեան ինդիրն մահաւորի վտան-
գէն փրկեց եւ կենդանացոյց: Բարեհաւատ եւ բարեմիտ,
բայց միանգամայն եւ խորագէտ պատասխանն զիւր շայեկան

արդիւնան ունեցաւ անդէն այնքան առատօրէն, որ — ինչպէս կը բացատրէ Խորենացի — ի փոխարէն «առին զոր յուսայինն եւ զոր ոչն յուսայինն»: Իսկ եւ իսկ հաճութիւն եւ հրովարտակ ելաւ ի կայսերէ՝ որ ոչ միայն «ամենայն փութով ուսցին», այլ եւ «դարմանք եւ ծախք (դպրոցացն) յարքունուտ եղիցին». եւ որ նշանաւորն է՝ գլխաւ գլեծն Սահակ «պատուով ընկալցին՝ որպէս զարդարեալ վարդապետ իւրեանց՝ հանդոյն արքեպիսկոպոսին կետարու» (այն է կեսարիոյ) (Խոր. Գ. ԾԷ. էջ 511): — Շնորհարալիտութիւնքն այնքան առատագեղ, մինչեւ յաւել կայսրն եւ առանձին պատիւ մի եւս Մեսրոբայ տալ ըստ նորա վերնահաղորդ վարուցն. Ակումիս զնա անուանեց, համազդդ նմին եւ պատրիարքն Ատաիկոս՝ Եկղեսիասիկոս մականուամբ պատուեց: Ի վերայ այսոցիկ նա ինքն կայսրն՝ նաեւ զընկերակցեալն Մեսրոբայ եւ զընծայեալն ի Սահակայ զՎարդան Մամիկոնեան՝ զինուորական կարգին՝ Ստրատելոս անուանեց (1) (Խոր. անդ):

(1) Պատուադիր անուանքդ — որ զայժմեայց չքանչանսն կը յիշեցունեն — կրկին եւ զանազանք էին որ արուեստն Մեսրոբայ. Ակումիս կ'ըսեմ եւ Եկղեսիասիկոս, զորս մինչեւ մեր արդի պատմիչք ընդհանրապէս, որքան ծանօթ է մեզ, մի եւ նոյն լինել չը համարիր, իբր այլ եւ այլ ձեւովք յորջորջեալ ի Կորիւնոյ եւ ի Խորենացոյ. քանզի մին՝ զառաջինն միայն կը յիշէ, եւ միւսն՝ զերկրորդն: Բայց չէ հնար մի եւ նոյն համարիլ, քանզի եւ երկրքին պատմիչքդ այլ եւ այլ պարագայիւք կը յիշատակեն պայն: Կորիւն այսպէս կ'ըսէ. «Ուստի «եւ հրաման ելանէր (ի Թէոդոսէ) վայելուչ մեծարանօք ըզ- «Սուրբ՝ Ակումիտ անուն կոչելոյ» (էջ 16). Իսկ Խորենացի թղթովն Ատաիկոսի կը տեղեկացունէ թէ «Եւ զառաքեալս ի «քէն զՄեսրոպ ձեռնադրեցաք լինել Եկղեսիաստիկոս» (Գ. ԾԷ. էջ 513): Այս կրկին պրածեւ խօսքերէն մեր ի վեր անդր ասացածն կը հաստատուի թէ Ակումիտն՝ ի կայսերէն արուեստ, եւ Եկղեսիաստիկոսն՝ ի պատրիարքէն: Զայս կը հաւատէ մեզ նաեւ պատուադիր անուանքդ բնութիւնը:

Ակումիս՝ որ հայացած ձեւն է 'Αχούμητος յոյն բառին, եւ է ըսել Անիմոս (ի Վարս Հարանց Անհանգիս թարգմանեալ):

Մեսրոբայ պատասխանեցն արգասիքն ոչ նուազ քան ի կոստանդնուպօլիս՝ յԱրեւմտեան հայաշխարհն երեւեցաւ լի արդիւնաչափ պաղովք։ Երբ դարձաւ անդր Մեսրովք արքունի չքով եւ փառաւորեալ անուամբք, եւ հրովարտակն կայսերական ի ձեռին, ահա Անատոլիոս նախ, որ նոյն ժամանակ յայն կողմանս եկած էր, կ'ըսէ, «ընկալեալ զհրամանն «արքունի, առաւել յոխորտաբար եւ քաջափոյթ ձեռնարկուեթեամբ զգործն ի կատարումն աւարտեաց» (Խոր. Գ.

բարեսրաշտից մէջ հաստատեալ կարգ մի էր, որոյ դործն եւ կրօնաւորութիւն՝ էր անդադար զցայգ եւ զցերեկ պօթով եւ օրհներգութիւն յեկեղեցիս՝ խումբ խումբ զիրեարս յաջորդելով ըստ սահմանեալ ժամուց։ Այս կարգիս առաջին յիշատակողն առ Յոյն մատենագիրս եղած է Եւագրիոս յիւրում Եկեղեցական Պատմութեան (Գ. ԺԹ). զոր կը գրէր յերկրորդ մասին Ե դարուն. բայց զի կը լռեն զայնմանէ իսպառ Սոկրատ եւ Սաքրամենոս որ յառաջին մասին նոյն դարուն էին, կարծեցին ոմանք ի դիտնոց (ինչպէս Բարոնիոս) թէ Ակումիտացի կարգը Ե դարուն կէսէն վերջը սկսած է Մարկեղոս անուն մէկէ մը հիմնեալ, ինչպէս Մէտափրաստէս այգալիսի ինչ տեղեկութիւն մ'ալ կուտայ։ Սակայն մեր այս կորիւնոյ վկայութիւնը հնադոյն լինելով քան զԵւագրիոս, կ'ապահովէ մեզ թէ այդ կարգը առ փոքուն թէ ուրոսի կայսերութեամբն (408—450) իսկ կայր, կամ թէ առ պարսկարգութեամբն Աստիկոսի (406—425), եւ կամ աւելի ամփոփ միջոց ժամանակի՝ առ միջանկեալ անիշխանութեամբն Հայոց (որ կը հաշուի ըստ Խորենացւոյ բանից՝ յամին 417—420)։ Կորիւնոյ բանիւքն կը հաստատուի ուրիշ յիշատակութիւն մ'ալ որ ի վարս սրբոյ Աղեքսանդրի ուրումն (որ առ Բողանդեանս, Յունվ. ԺԵ) թէ Բաբելաս եպիսկոպոսն Եղեւթոյ - ժամանակակիցն եւ բարեկամ Մեսրոբայ - եւ նա Ակումիտ անուանեցաւ. որով ստուգութիւն կ'առնու յեանադոյն Յոյն պատմիչաց ոմանց աւանդածն թէ հիմնադիր կարգիդ եղաւ զա ինքն Աղեքսանդր (մեռեալ ի 450), որ պալատական ոք էր յարքունեաց Բիւզանդիոսի, հաւանականաբար առ սոյն թէոքոս կայսերէ աշտու կերեւի իսկ

ԾԸ.) : Բայց նշանաւորագոյն շարժումն մերադնէիցն էր : Յառաջնում՝ անդ դաւտեանն Մեսրոբեանց՝ միայն ի կողմանէ Յունաց եղած չէր ցուրտ արհամարհութիւնն, այլ նաեւ ի Հայոց : Եւ յոյժ կասկածելի է որ քան զժողովրդեան տկար անտարբերութիւնն՝ զօրաւոր ընդդիմադրութիւն կրեց Սահակ յեկեղեցականաց դասուէն, զի դործն առաւել առ նոսա կը վերաբերէր : Որ զինչ եւ եղած լինի այդմ պատճառ, այժմ եւ նոքա շարժեցան այնպիսի եռանդեամբ, որ ըստ

որ եւ սա ինքն կայսրս մասնաւոր խրախուսիչ եւ սրաշտպան եղաւ կարգիդ, եւ սկսաւ զբարեպաշտ եւ առաքինապարդ ճանչցուած անձինս առ այն հրաւիրել, եւ մերթ եւս իբրեւ պատուոյ անուն տալ : Եւ արդարեւ մեծ յարգ ընդունած էր ի ժամանակին այդ կարգը : սակայն զինի ոչ բազում ամաց՝ նեստորականութեան աղանդն ի նմա ճարակելով, անուանարկ եղաւ յոյժ, եւ գրեթէ քայքայեալ, մինչեւ ուր ուրեմն վերոյիշեալ Մարկելոսը վերանորոգեց զայն : — Եւ այս թերեւս պատճառօք որ կը լուէ զայնմանէ խորեհայի :

Երկրորդ պատուանունութիւն Եկեղեցիականս, եւ սա ճիշդ Յունական ճայնն է մեր եկեղեցական բառին : — Բայց թէ ինչ էր զայդ մակդիրն տալ Մեսրոբայ՝ ինքն որ արդէն եկեղեցականացեալ էր առ մեզ, գիտելի է որ Յոյնք միակ եկեղեցականս գիւրեանցսն միայն կը դաւանէին, իբր ճշմարիտ եւ բուն եկեղեցւոյ հարազատ պաշտօնեայք : Եթէ տարօրինակ երեւի մեզ այս, բայց ոչ եւ բիւզանդական մտաց, որք մինչեւ ցարդ, ինչպէս ծանօթ է մեզ, Քրիստոնեայ իսկ զանունն՝ միայն իւրեանց հաւատակցաց եւ ազգայնոց կուտան, իբր բնիկ եւ հաւատարիմ Քրիստոնեայ միակ հաւատացեալք : Ուստի ոչ կայսեր, այլ Պատրիարքի անկ էր տալ այսպիսի պատիւ մը, որ — ինչպէս կ'երեւի Ստափիլոսի «ձեռնադրեցաք» ըսելէն — մասնաւոր արարողութիւն եւս ունէր, եւ կատարուեցաւ իսկ յեկեղեցւոյ Մեսրոբայ վերայ :

Յոյն պատրիարք մը չէր կարող ուրեմն աւելի մեծագոյն պատիւ եւ համարումն ցուցնել օտարապգի եկեղեցականի մը՝ ի վիպութիւն սրբութեան եւ աստուածահաճոյ վարուցն քան վերանունը զնա ի թիւս իւրոյ Եկեղեցիապետիկոսաց :

պատմէին բացատրութեան, նաեւ Անատոլեայ գործունէութեան յաջողելոյն առիթ եղան, «Քանզի, ըսելով, իշխանք «եւ գլխաւորք եւ որք միանգամ յայտնիք (այս է՝ նշանաւորք ի Հայոց) էին ի կողմանն, ի մի վայր եկեալ հասանէին՝ «հանդերձ ամենայն քահանայական ազգաւն ինքնակամ, իբր «յաստուածառաք ձայնէ հրաւիրեալ, զոր անյապաղաբար «սկսեալ ուսուցանել, երազապէս վարդապետեցին զկողմն «Արեւմտեայն, որպէս զԱրեւելեայն» (Աճղ)։ Սակայն ուստի՞

Իսկ դառով Ստրասքուս տիտղոսին՝ տուեալ Մեծին Վարդանայ, στρατάρχης է, որ ի մեզ՝ ըստ բառական ձեւոյն՝ զօրավար թարգմանելի է․ բայց երեւի թէ սա սովորական գործածութեամբն ստորնացած, զայն կորիւն ապայապէս (կամ սպարապէս) կը թարգմանէ (էջ 16) յանձն Անատոլիոսի, որ զնոյն ստրադելատ տիտղոսն կը կրէր։ Այդ անունը կամ բարձ՝ կը համապատասխանէ այժմու *généralissime* կամ *général en chef* բառերուն, զոր կուտային Բիւզանդացիք այն զօրավարին, որ ուրիշ ստրակարգեալ զօրազլխաց եւ բովանդակ բանակին միահեծան պիտի հրամայէր(*), (ինչպէս կը պատմէ եւ մերս Եղիշէ զնմին Վարդանայ «սպարապետ» կոչելով)։ Սպարապետութեան անունդ եւ պաշտօն կայր նաեւ առ մեզ, բայց կը սկսի երեւիլ այս առ վերջին (վատթարեալ) Արշակունեօք, որք հաւանականաբար առին զայն ի Բիւզանդացոց․ քանզի առաջին Արշակունի թագաւորքն ինքեանք իսկ զսպարապետութիւնդ կը վարէին՝ անձամբ ի գլուխ բանակին անցնելով։ Նախարարութեանց երբ յանձնուիլ սկսաւ գործդ՝ իբրեւ պաշտօն, եւ մերթ եւս իբրեւ պատիւ, ցեղէ ի ցեղ կը փոխանցուէր այն՝ ըստ հաճոյից կամ ըստ ընտրութեան արքայի, բայց Մամիկոնեանք եւ Բագրատունիք էին որ ընդհանրապէս կը վիճակէին այնմ։ Թէոդոս այժմ զայդ պաշտօն Վարդանայ տալով՝ իբր հայրենի իրաւանց ժառանգ զնա ընել նկատուի է․ — քանզի զՎարդանայ հայրն զՀամազասպ՝ արդէն սպարապետ գիտեմք (Խոր․ Գ․ ԾԱ․ եւ Փարս․ էջ 103)․ սակայն համարձակելի էր կայսերդ այդպիսի բարձր տիտղոս մը տալ Վարդանայ,

(*) Շրմպէշեր, Archives de l'Or, lat. 28, 4, էջ 605։

այս յանկարծական փոփոխումն, եւ այդ «ինքնակամ ի մի վայր հասանէն» նոցա. — յայտ իսկ է ի բննից պատմչին. զի «աստուածաւաք ձայն» մի կայր որ զնոսա առ այն «կը հրաւիրէր». — եւ ո՞ր էր այդ ձայնն. — ոչ անշուշտ Մեսրոբայ բարձրապատուութիւնքն, եւ ոչ կայսերական հրովարտակն, այլ այդ հրովարտակին մէջ առ նոսա կրկնեալ բանն՝ թէ «կատարումն արուեստիդ ի շնորհաց վերնոյն եղեւ»:

ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

որ ոչ եւս լոկ պատուոյ անուն էր եւ կամ անձնական ինչ (ինչպէս էր Ակումբիտն), այլ զինուորական բարձ եւ պաշտօն, զոր կայսերական սահմաններէն ի դուրս՝ հակառակորդ եւ թշնամի երկրի շահուն ծառայեցունել պարտական էր ընդունողն. զայս ոչ թէ ոգոս կայսեր երկչոտութենէն եւ կամ զգուշաւորութենէն կարեմք ակնկալել, եւ ոչ ալ բնաւ մեծին Սահակայ խոհականութենէն, իբր թէ զայսալիս ինչ շնորհ գաղտնապէս ի կայսերէն խնդրած ըլլայ՝ ի շնորհս իւր սիրելոյ թողին, — ինչպէս երբեմն բրած էր զայն առ Վառաշապով՝ Վարդանայ հօր համար (Խոր. Գ. ԾԱ. էջ 489): Այլ ինչ ուրեմն չեմք կարող ենթադրել, բայց թէ Վարդան արդէն զայն իբր հայրենի ժառանգութիւն ստացած էր, եւ հաստատեալ իսկ յԱրաաշուր Պարսից արքայէ (Խոր. անդ. էջ 495), եւ կայսրն ոչ այլ ինչ բրաւ, բայց զոր ըրաւ Ատտիկոս Մեսրոբայ, ինչպէս սա զհայ «եկեղեցական» մակդիրն յունացոյց, նոյնպէս եւ թէ ոգոս «սպարապետ» հայկական տիրոջորն վերայ՝ յաւել նաեւ զյունաձայնն «Սարատեւատ», յունական ականջաց եւս ազդու եւ պոտիականելի ընել տալու, եւ միանգամայն կայսերական հաճութիւն մը յայտնած լինելու առ նորա սպարապետութիւնն՝ իբրեւ բարեկամի: Զայդ ընելովն յոյժ մեծ պատիւ մը տուած եղաւ Վարդանայ՝ ըստ Բիւզանդական գաղափարաց. զի ինչպէս զՍահակ հաւասարակից ըրաւ Կեսարիոյ արքեպիսկոպոսին, նոյնպէս եւ զնորա թողն՝ համաստիճան Անտոյեայ: Եւ այս՝ ի մեծարանս երեսաց Սահակայ, ինչպէս ինքն թէ ոգոս կ'ըսէ յիւրում թղթին, «Եւ վառն քո արարաք ստրատեւատ զՎարդան՝ զորդի որ «դիպցելոյ քո» (այսինքն՝ փեսայացելոյ քո, քանզի Սահակայ դուստրն՝ կին էր Վարդանայ հօրն):

ՎԷՐՈՆ-ԵՐԳ

ROMANCE

Երբոր ինձ ցոյց կուսա՛մ մի վարդ
Որ կը ծպտի կապուտին սակ,
Զի՞ խոժոռի դէմքս զրուարթ . . . :
— Երբոր ինձ ցոյց կուսա՛մ մի վարդ . . . :
Կը յիշեմ *Խր* նակա՛նն յսակ :

Երբ աստղ մ'ի՛նձ ցոյց տա՛մ լուսաւող,
Զի՞ արտաւում, իբրեւ մըշուռ,
Զըզեն վեր' աչացս իւրեանց ֆող . . . :
— Երբ աստղ մ'ի՛նձ ցոյց տա՛մ լուսաւող . . . :
Կը յիշեմ *Խր* նայուա՛ծն անուռ :

Երբ ինձ ցոյց տա՛մ ըզծիծեռնակ
Որ մինչ ցԱպրիլ հեռանայ վաղ,
Զի՞ հեծէ հոգիս սխրունակ . . . :
— Երբ ինձ ցոյց տա՛մ ըզծիծեռնակ . . . :
Ես իմ ախո՛րս յիշեմ, աւա՛ղ . . . :

Թարգմ.
ԱՂԵՔՍ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՅԲ. ԳՕԲԵԼ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

(ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ)

Ա. — Ի՞նչ է ձեր կարծիքը կաթողիկոսական խնդրոյ վրայ. դ՞ուք ալ արդեօք յուզուած բռնկած էք իբր թէ մեծ աղէտ մ'եկած լինէր Ազգին գլխուն եւ իբր թէ Մակար մը չկարենար լեցնել կաթողիկոսական աթոռն այնքան սրբան Մեւքիսեղեկ մը :

Բ. — Ես այդքան թեթեւօրէն ու անվրդով չեմ կարող նայիլ խնդրոյն վրայ : Ինձ համար խնդրը Հայ Եկեղեցւոյ ինքնօրինութեան, Հայութեան հոգեւոր անկախութեան խնդիրն է, եւ այս մասին ահաւոր վտանգ կը նշմարեմ ես : Այն վայրկենէն՝ ուր Հայոց ձեռքէն կը կորզուի իրենց հոգեւոր սէտն ընտրելու իրաւունքն՝ այն վայրկենէն կ'սկսի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կործանումն, Եկեղեցւոյ որ ցարդ իւր նուիրական ծոցոյն մէջ պահած պահպանած է մեր ազգութիւնն : Մեր Եկեղեցին զուտ աղբալին է, հոյկական է. նորա մէջ Հայն ինքզինք կ'զգայ իւր պատմութեան հին ժամանակաց մէջ, կը լսէ լեզու մը զոր կը խօսէին իւր նախնիք, կ'աջօթէ այն աջօթիւք որք իւր հարց հոգիէն բղխած են, եւ կը գտնէ բիւր սրբազան յիշատակներ որք կը յուզեն իւր սիրտն եւ կ'սփոտեն զինքն իւր վիշտերուն մէջ : Օտար միջամտութիւն մ'այդ սրբավայրին մէջ երկիւղալի է, եւ իրաւամբ այս վայրկենիս կը խռովի ամէն ճշմարիտ Հայու սիրտ :

Ա. — Բայց ո՞ւր է միջամտութիւնն, ո՞ւտտի կրնայ ըլլալ երկիւղն՝ ես չեմ կարող հասկնալ. ո՞չ ապաքէն Հայք ընտրեցին ըստ օրինի իրենց կաթողիկոսացուներն եւ Ռուսիոյ վեհափառ Զարն իւր վեհապետական իրաւամբ վաւերացուց մին ի նոցանէ. արդեօք մի ուռս Արքեպիսկոպոս է այն որ կոչուած է բազմիւր Լուսաւորչի աթոռին վրայ :

Բ. — Մեր անտարբերութեան շնորհիւ չ'ուշանար այդ սեւ օրն ալ. քանի որ պակաս չեն մեր մէջ քանի մը կոտոր սործաթոյ համար իրենց խիղճն օտարին ծախող մարդիկ, քանի որ մեր անկախ Եկեղեցւոյն թշնամիներն կը յաջողին մեր

մէջէն իսկ գտնել իրենց շահուց փաստաբաններ եւ քանի որ , կը ստակամ ըսելու , կրօնաւորներ իսկ կը գտնուին գաւաճանող ընդդէմ Ազգի եւ եկեղեցւոյ , այդ չարաղէտ օրն ալ կրնայ ծաղիլ Հայութեան համար : Աւաղ , այնքան ստրկացած եմք , այնքան նուաստացած ու վատթարացած է արիւնն մեր երակներուն մէջ որ այն խղճի եւ հոգւոյ անկախութիւնն , զոր իրենց եւ իրենց յաջորդաց ապահովելու համար արիւն թափեցին մեր հարք եւ Արքայից Արքային բարկացայտ սպառնալեաց եւ ամէն տհեղասատ ընդաւորաց հրամաններուն չգաղբեցան պատասխանել « Սուր քո եւ պարանոց մեր » , մեք այնքան աժան կը յօժարիմք ծախել մատնել ուրիշին կրօնի եւ խղճի ազատութեան դարու մը մէջ : Կը հարցնէք թէ մի ուսս Արքեպիսկոպոսն է այն որ կոչուած է յաջորդել Գէորգ կաթողիկոսին . կը պատասխանեմ թէ տարբերութիւն չունի մեզ համար քանի որ Ռուսին ընտրածն է եւ ոչ Հայուն , քանի որ Չարն իւր քաղաքականութեան հաշիւներով նախամեծար կը համարի զայն քան Ազգին մեծախառնութեան ընտրեալն , քան զՄեկքիսեդեկ Սրբազան : Կը հարցնեմ թէ բնական չէ՞ այսպէս խորհիլ :

Ա. — Ներեցէք , սակայն . Մակար Սրբազանն ալ Ազգին արժանաւոր եկեղեցականներէն մին չէ՞ , ծերունազարդ պատկառելի արքեպիսկոպոս մ'որ իւր բազմամեայ հովուութեան շրջանին մէջ դժգոհութիւն մը չէ դրձուած իրեն դէմ , որ Թրքահայոց եկեղեցական Համագումար ժողովոյ ստուար քուէներն իր վրայ միացուցած է , որ աւելի իրաւունք ունի այդ աթոռոյն իրբեւ երիցազոյն անդամ մը Հայ եկեղեցականութեան եւ սրուն աւելի վայելուչ ու դիւրին ալ է այլոց եկեղեցականաց հպատակիլ իրբեւ պետի քան համեմատաբար մի երիտասարդ եպիսկոպոսի , որովհետեւ Մեկքիսեդեկ Սրբազան :

Բ. — Այդ ամէնն ինչ որ ըսիք՝ չէ կարող իրաւունք տալ Մակարի կաթողիկոսանալու . գիտեմ , կան շատեր որք այդ փաստերը կը կրկենն ձեզ հետ , թէ եւ ոչ ամէնքն անկեղծութեամբ : Եթէ ծերութիւնն իրաւունք մ'ընծայէր ինքնին եկեղեցւոյ բարձրագոյն աթոռ դրուելու , ինչ հարկ կայ ապա ընտրութեան , այն ամէն տեղափոխմանց , իրարանցում

ներուն՝ եպիսկոպոսաց ծննդեան վկայադրերուն մի պարզ բաղդատութիւնն բաւական է. ո՞վ որ բախտն ունեցած է օր մ'առաջ ողջունելու արեւուն լոյսն՝ նա՛ կը լինի դահակալ Ս. Գրիգորի աթուոյն: Բայց եկեղեցւոյ ամենաբարձր պաշտօնն, ինչպէս ամէն պաշտօններ ալ, արժանաւորութեան խնդիր է եւ ո՛չ տարիքի. այսպէս կը վարուէին մեր նախնիք երբ, զոր օրինակ, Ներսէս Պարթեւը, դեռ երիտասարդ, կը կոչէին յաթոռ Հայրապետութեան: Իւր հովուական կենաց մէջ ընաւ տօգոհութեան տեղի չէ տուած կ'ըսէք. բայց բաւական է միթէ տօգոհութեան տեղի չտալը, բացառական առաքինութիւնը. ո՞չ ապաքէն անժխտելի արժանիք, ազգասիրական գործեր, եկեղեցւոյ օգտին անձնուիրութեան փայլուն փորձեր կը պահանջուին մի այդպիսի պաշտօնի կոչուող անձէ. արժանիք եւ գործք որք զինքն ժողովրդական ըրած լինին եւ կանխաւ իւր անունն յանձնարարած ընտրուող քուէներուն. ո՞ր են սակայն Մակարի ազգասիրական գործերն, ինչո՞ւ թագուն կը մնան մենէ, եւ եթէ մեք թրքահայքս, հեռու լինելով, կ'անդիտանամք դուցէ զայնս, է՛ր Ռուսահայոց, Պարսկահայոց եւ Հնդկահայոց աշխարհական պատուամուրք եւ, բայց ի միոյն, վիճակաւոր եպիսկոպոսք զրացան նմա իւրեանց քուէներն:

Ա. — Բայց կը մոռնաք Համագումարին ստուար քուէներն. երբ խնդիրն մի եկեղեցւոյ գլուխն ընտրելու վրայ է՝ անսարակոյս եկեղեցականաց քուէն մեծագոյն կշիռն ունի. երբ նոքա արժանաւոր կը վճռեն զոք, այլ եւս խօսք չմնար աշխարհականաց. յետ արժանայիշատակ Ներսէսի՝ Մակար ունէր քուէից մեծագոյն թիւն Համագումար ժողովոյ եօթանց ցանկին վրայ. ձեր Մեղքիսեղեկը կուգար նորա ետեւէն. նկատողութեան արժանի կէտ մը չէ՞ այս:

Բ. — Բարեկամ, եթէ մեր եկեղեցին նման լինէր պապական եկեղեցւոյն, իրաւունք կ'ունենայիք յայնժամ. նորա մէջ կղեր եւ ժողովուրդ առանձին մարմիններ են, եկեղեցւոյն տէրը կղերն է, նա՛ կը խօսի եւ կը վճռէ բացարձակապէս եւ ժողովուրդն չունի իրաւունք միջամտութեան: Բարեբախտաբար մեր եկեղեցին այնպէս չէ. եկեղեցին մեր մէջ կղերականաց եւ աշխարհականաց միութիւնն է, եկեղե-

ցականն պաշտօնեայ է ի նմա . Հայ Եկեղեցին ռամկապետական է ի սկզբանէ , այսինքն աւելի մօտ մնացած է Աւետարանի ոգւոյն . նորա մէջ , որպէս յետին , նոյնպէս եւ առաջին պաշտօնեայն կ'ընտրուի ընդհանուրին ձայնով , հաւանութեամբ , առանց ժողովրդեան աշխիւն չիք եկեղեցական , լինի քահանայ , վարդապետ , եպիսկոպոս , կաթողիկոս : Եկեղեցականութիւնն եկեղեցւոյն մի մասն է միայն . Թուրքիոյ Հայ Եկեղեցին ներկայացնող բուն մարմինն Ազգային ժողովն է , զի Եկեղեցի եւ Ազգութիւն միացեալ են ի մեզ եւ մեր երեսփոխանական ժողովն ներկայացուցիչն է այնքան Հայ ազգի Թուրքիաբնակ մասին որքան Հայ Եկեղեցւոյ ի Թուրքիա գտնուած անդամոց , եւ աւելի ճշգիւ այս վերջնոց քանի որ Ազգային ժողովն չի ներկայացներ Թուրքիաբնակ Պապական եւ Բողոքական Հայերն : Արդ , որպէս գիտէք , Թուրքահայոց Ազգ . ժողովէն առ Համազգային ընտրողական ժողովն յըլեալ երկոց ընտրեւեաց ցանկին մէջ եւ ոչ իսկ կը գտնուէր Մակար Սրբազանի անունն : Աւելի վայելուչ եւ գիւրին կը գտնէք եկեղեցականաց համար հստատակիլ մի ծերունի պետի քան համեմատաբար մի երիտասարդի : Ես աւելի վայելուչ կը գտնեմ հստատակութիւնն անոր որ ունի մտաւոր եւ բարոյական գերազանցութիւն , եւ մի այսպիսի անձի հնազանդութիւնն զժողովին կը գտնեմ մի միայն անոնց համար որք շահախնդրական եւ փառասիրական անձնական հաշիւներ ունին , որք արժանեաց վրայ գշարելու չափ գծուծ հոգի ունին , որք արդարութենէ եւ անաչառութենէ վախճալու չափ մեղապարտ կեանք եւ գնացք ունին : Այսպիսի են այն Եկեղեցականք որք չխղճեցին ոտնակոխ ընել Ազգային ժողովոյ արժանապատուութիւնն եւ նորա ու Համազգային ժողովոյ վճռոյն դէմ դաւեցին , բուական էր որ չը հաստատուէր իրենց առելի արդարն : Երբ Աստուած մարգարէ ուղէր յարուցանել , ալեօք զարդարեալ կղակներո՞ւ մէջ կը դնէր միշտ իւր իմաստութեան եւ արդարութեան լեզուն . Դանիէլ մը կը հանէր որ պիղծ ծերունիներու խղճի սեւութիւնն երեւան կը բերէր ու ամօթահար կը խայտառակէր զանոնք : Իրենց Աստուածաշունչն ալ շատ դէշ սովորած են այդ եկեղեցականք : Սակոյն ինչո՞ւ անձանց վրայ կը վիճինք . անձի խնդիր չէ այս ,

այլ իրաւանց : Թէեւ Մելքիսեղեկ սրբազան , բարձր արժանեաց
ուէր անձ , ծանօթ միանգամայն Ռուսահայ եւ Թրքահայ ժո-
ղովրդոց վիճակին , գործելու միախառնօք եւ ազգօգուտ
վեհ մտածումներով լցուած , յարմարագոյն եկեղեցականն էր
այդ սլաշտօնի , բայց չպիտի ընէի նորա խօսքն , եթէ օրինա-
ւորապէս ընտրեալ չլինէր Ազգի մեծամասնութեան կողմանէ
եւ եթէ նորա ընտրութեան բեկմամբ անտես առնուած չլի-
նէին այն անժխտելի նուիրական իրաւունք զոր ունի Ազգն
ընտրելու իւր հոգեւոր գլուխն :

Ա. — Այդ իրաւունք անտես առնուած չեն բնաւ Մակարի
հաստատմամբ եւ երեւակայական բռնաբարման մը դէմ է որ
աղաղակ կը բառնաք դուք . Մակար Սրբազան մին է այն
երկու ընտրելիներէն որք զուրս եկան Համազգային ժողովոյ
ընտրական սաիրէն : Մելքիսեղեկ եւ Մակար , երկուքն ալ
միանգամայն Ազգին ընտրելիներն են , եւ Չարն զՄակար
վաւերացնելով չի բռնաբարեր ոչ մի իրաւունք որ ճանչցուած
լինի օրինօք , կը վաւերացնէ դարձեալ Ազգին ընտրեալն եւ
չի շեղիր Պալատենիայով գծած ուղղութեան շաւղէն : Պալա-
տենիան կը տրամադրէ երկու ընտրելի ներկայացնել Չարին
ի հաստատութիւն միոյն ի նոցանէ , եւ եղածն ալ ասկէ տար-
բեր բան մը չէր . ի՞նչ կարող եմք ըսել երբ Չարին հաւանու-
թեան կ'արժանանայ Մակար եւ կը մերժուի Մելքիսեղեկ :

Բ. — Խնդրոյն հոգիին կը հասնինք . Պալատենիան Ռու-
սիոյ կառավարութեան կողմէ էջմիածնայ կաթողիկոսութեան
համար զրուած սահմանադրութիւն մ'է , որոյ ոգին եւ բազ-
մաթիւ տրամադրութիւնք այնքան յայտնի կերպով հակառակ
են Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սգւոյն եւ շահուց եւ այնքան
բացորոշապէս նորա ինքնօրինութեան եւ ապագային վտանգ
սպառնացող բնութիւն ունին որ առիթ տուած է Հնդկա-
հայոց եւ Ներսէս , Մատթէոս ու Գէորգ կաթողիկոսաց սլաշ-
տօնական ըողոքներուն եւ ի Թուրքիոյ կաթողիկոսական Յանձ-
նաժողովոյ խիստ քննադատութեանց եւ բացարձակ հեր-
քումներուն , թող մասնաւորաց կողմէ սոյդ մասին գրուած-
ներն թէ՛ աստ եւ թէ՛ ի Ռուսիա : Ի մէջ այլոց , կանսիսաթի
գրութիւնն կապտում մ'է այն անբռնաբարելի իրաւանց զոր
ամէն անկախ եկեղեցի ունի իւր հովուապետն ընտրելու : Ո՛ւր

կը մնայ եկեղեցւոյ մ'անկախութիւնն՝ եթէ նորա գլխոյն անուանումն կախումն ունենայ քաղաքական իշխանութենէ , եւ այն ալ այն իշխանութենէն որում կը պատկանի միայն մի մասն այդ եկեղեցւոյ անդամոց . ուր կը մնայ հոգեւոր անկախութիւնն մի եկեղեցապետի՝ երբ իւր աթոռն կը պարտի մի օտար իշխանութեան շնորհքին : Երբ վերջնական ընտրութիւնն Ձարն կ'ընէ , երբ նա կ'արտասանէ վերջնական անունն այն եկեղեցականին որ պիտի հովուէ եկեղեցի մը , ապա նա կ'ընտրէ զայն եւ ո՛չ ժողովուրդն : Ուստի եւ թրքահայոց կողմէ 1866 ի ընտրութեան պատգամաւոր գնացող հանգուցեալ Տ . Ներսէս վարժապետեան բացէ ի բաց յայտարարեց թէ « Կանխառնաւ ոչ ընտրեմ » , եւ Երեսօրթանական ժողովոյ քուէն տուաւ մի միակ անձի , Տ . Գէորգ Կաթողիկոսին :

Ա . — Բայց միթէ փոխուեցա՞ւ այդ օրէնք . ո՞չ ապաքէն այս անգամ կատարուած կրկին ընտրութեանց առթիւ ալ Ռուսոյ կառավարութիւնն յայտարարեց թէ ըստ ամենայնի յար եւ նման Պալատիկոյ տրամադրութեանց պիտի կատարուէին ընտրական զործողութիւնք . ուր էիք , ի՞նչ ըրիք այն ատեն :

Բ . — Դարձեալ բողոքեցինք , դարձեալ մերժեցինք . կարգացէ՛ք Երեսօրթանական ժողովոյ 1884ին առ Սինօքն ուղղած գիրն ի մասին ընտրութեան հրաւիրագրոց . կարդացէ՛ք այս տարի Հայր Մկրեանի ձեռօք առ նախագահն Համազգային ժողովոյ ուղղեալ Երեսօր . ժողովոյ պաշտօնագիրն : Ի՞նչ կը յայտարարէր Ազգային ժողովն անոնցմով . — թէ թուրքիոյ Հայոց Երեսօրթանական ժողովն իւր կառավարութենէն վաւերացեալ Սահմանադրութեան գօրութեամբ ներկայացուցին է համայն թրքահայոց եւ նորա անժխտելի իրաւունքն է յանուն թուրքիոյ առաջնորդական վիճակաց մասնակցիլ ընտրութեան . թէ ինք իւր մասին ընտրութիւն կը կատարէ աստ եւ քուէից արդիւնքէն երեք առաւելագոյն քուէ ստացող եպիսկոպոսաց անուանքն կը հաղորդէ իրենց քուէներովն , որպէս զի նոցա վրայ բարդուին Իջման տաճարին մէջ ժողովեալ պատգամաւորաց քուէներն եւ ձայնից առաւելագոյն թիւն ստացողն հռչակուի Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց : Արդ , մեր երեք ընտրելեաց մէջ չկար Մակար : Թրքահայք ապա

հաճութիւն չտուին Մակարի կաթողիկոսացման, եւ թրքահայք կը կազմեն Հայոց մեծամասնութիւնն :

Ա. — Ինչո՞ւ ուրեմն, երբ Բաբամեան Սրբազան տեղեկադրեց սատ յէջմիածին կատարուած ընտրութեան արդիւնքն, ոչ թէ բարդեալ քուէներով այլ մի միայն անդ ներկայ ընտրողաց քուէներովն, եւ ներկայացուց Մելքիսեդեկի անուան հետ Մակարի անունն ալ իբրեւ կանխիստ, երեսօտխոսնական ժողովն ոչ միայն ձայն ձիւն չի հանեց, այլ եւ շնորհակալութեան քուէ տուաւ, գոհունակութիւն յայտնեց: Ի՞նչպէս կը համաձայնի այս ընթացք ձեր յիշած պաշտօնագրոց հետ, կը բարեհաճի՞ք բացատրել:

Բ. — Ես ալ կը հարցնեմ թէ, եթէ Բաբամեան սրբազան եւ էջմիածնայ Սինօդն, իբրեւ ռուսահայտակ, գիտէին Մակարի կաթողիկոսացման հաւանականութիւնն, ինչո՞ւ տպա Ս. Պատրիարքին եւ Տ. Մելքիսեդեկ Մուրատեանցին քաշուած անմիջական մասնաւոր հեռագրերով վտւթացին շնորհաւորել զՍմն. Մուրատեանց իբրեւ ընտրեալ կաթողիկոս ամենայն Հայոց. ինչո՞ւ Պատրիարք Սրբազանն, որ այսօր Ռուսիոյ օրէնքը կը յիշեցնէ, վտւթաց յայնժամ իւր բացման ձառին մէջ աւետել յատենի Աղգային ժողովոյ Նորին Սրբազնութեան ընտրութիւնն ի գահ ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան. ինչո՞ւ Ռուսիայէն բազմաթիւ անձինք, յորս եւ շատ մը պաշտօնական անձեր, գոհունակութիւն արտայայտող հեռագրեր յուրթացուցին ի Զմիւռնիա. ինչո՞ւ այսօր Ռուսահայ ժողովուրդն ի սուգ համակուած է եւ իւրագին տնօրէնութեան վրայ՝ իբր մի անակնկալ սղէտի վրայ՝ կ'ողբայ: Միթէ սոքա ամենեքեան չգիտէին զիրենք վարող օրինաց տրամադրութիւնքն: Պատճառն այն է որ ամենուն համար ալ Պալածենիոյ մէջ կանխիստի վերաբերեալ տրամադրութիւնն մեռեալ տատ մ'էր եւ լոկ ձեւական բան մը. պատճառն այն է որ ամէնքն ալ կը հաւատային թէ, որպէս յիսուն տարիներէ ի վեր եղած էր, եւ այս անգամ այժմեան վեհ. Զարն պիտի յարգէր Աղգին ձայնն եւ պիտի հաստատէր զայն զոր ընտրած էր նա ի կաթողիկոսութիւն: Այն պատրանքն զոր ունեցան Սինօդն եւ Ռուսահայք՝ ունեցանք եւ մեք. կարծեցինք թէ ընտրեալն ընտրեալ էր, եւ թէ եւ

բարդեալ չէին քուէներն Գեր . Բաբամեանցի տեղեկագրոյն մէջ, հաշուելով սակայն թէ բարդեալ մի եւ նոյն արդիւնքն պիտի դոյանար եւ միշտ Մեղքիսեղեկ Սրբազան պիտի լինէր տառեղագոյն քուէն ստացող, ձեւակերպութեանց վերայէն լուծեամբ անցանք եւ վուծացինք հանրային խնդութեան մասնակցիլ, ուշադրութիւն իսկ չընծայելով Մակարի անուան : Այսօր վեհ . Չարին Իսխազը կուգայ փարատել մեր ամենուս պատրանքն, երեւան բերել Պալաթենիոյ ճշմարիտ ոգին ու նախատակն . Ռուսահայք՝ իրենց եկեղեցւոյն կրած այս հարուածին առջեւ՝ ի խոր կը խոցին եւ սակայն ուրիշ բան չեն կարող ընել այլ միայն առ մեզ դարձնել իրենց աչքերն եւ մենէ սպասել օգնութիւն : Մեք կարող եմք բողոքել, մեք պարտաւոր եմք բողոքել աշխարհի առջեւ եւ արդելու Սմեհայն Հայոց կաթողիկոսին ուստի մետրոպոլիտի մ'առտի՝ ձանին վերածուելու վտանգն :

Ա. — Ի՞նչ կարող եմք ընել ահեղագոր պետութեան մը դիմաց . ի՞նչ է մեր զօրութիւնը . բողոքել մտաբերելէ յառաջ կշռեմք միանգամ զայն . դաժաճի մը կոխը կը լինէր այդ հսկայի մը դէմ ու ծիծաղելի միայն կրնայ լինել : Յետոյ, խոհեմութիւն չէ . վտանգաւոր է գրգռել առիւծն : Ուստի եւ իրաւունք ունի խառն ժողովը խոհեմութիւն եւ չրջահայեցութիւն պատուիրելու . Ազգային ժողովոյն եւ թեաղբերու անմուռնչ ու յարգանքով ընդունիլ Մակարի կաթողիկոսացումն :

Բ. — Խառն ժողովոյ իրաւասութենէն վեր է այս խնդրոյն վրայ վճիռ արձակել եւ անպատշաճ է քան զինքն գերագոյն ժողովի մ'ուրիշ ինք իւր դոյութիւնն ստացած է՝ խոհեմութեան եւ զգուշութեան յորդորներ կարդալ : Այսչափ տարիներէ ի վեր Պալաթենիայի խօսքը կ'ընեմք . քննադատական ուսումնասիրութեամբք ահագին Տեղեկագրեր կը լնումք՝ միշտ հերքման եւ բողոքոյ եղբակացներով զանոնք : Ի՞նչ ուրեմն, ահա՛ այս վայրկեանս Պալաթենիան կը ծնանի իւր ամենէն տխուր ու չարագուշակ արդիւնքներէն մին՝ կը հնչէ ժամն առելի գործնական ու ազգեցիկ ձեւ մը տալու . մեր բողոքանաց . կը վայլէ՞ մնալ անտարբեր եւ մեզէն հերքում տալ մեր նախորդ պահանջումներուն, ծաղրելի կացուցանել զմեզ եւ Ազգի ու Եկեղեցւոյ նուիրական իրաւանց մասին

դատասպարտելի ստունութեան ու երկչոտութեան օրինակ ըն-
ծայել: Ինչո՞ւ խօսքը կ'ընէք պետական գորութիւններու .
ինչ վերաբերութիւն ունին դաքա մեր խնդրոյն հետ որ ե-
կեղեցական, որ հոգեւոր է: Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի
ընտրութեան միթէ իրաւունք չունի՞ն մասնակցելու Թուրքիոյ
Հայք ըստ իրենց վարչական եղանակին: Հայ եկեղեցւոյն չի՞
պատկանիր միթէ իւր գլուխն ընտրելու իրաւունքն: Ահա-
ւասիկ՝ ներկայ պարագային մէջ՝ մեր խնդիրները, մեր պա-
հանջումներն, որոց պարտուպատշաճ ուշադրութիւնն ընծա-
յել պարտուոր է վեհ. Չարին կառավարութիւնը, որպէս Օ-
գոստափառ Սուլթանը ինկատ առած են միշտ իրենց հպա-
տակ ազգաց կրօնական իրաւասութեանց վերաբերեալ խըն-
դիրներն եւ՝ ի մէջ այլոց՝ անվթար պահած են Հայոցս եկե-
ղեցական արտօնութիւններն: Ի զուր Պ. Քէչեան՝ Թղթատե-
լով պատմութիւնն՝ օրինակ օրինակի վրայ, փաստ փաստի
վրայ կը բարդէ ցոյց տալու համար թէ առաջին անգամը չէ
որ ամենայն Հայոց իրական մասնակցութեամբ չընտրուիր Ա-
մենայն Հայոց կաթողիկոսն եւ թէ անօրինակ չէ կաթողիկո-
սին նոյն իսկ օտար քաղաքական իշխանութենէ՝ կարգումն
կամ հաստատութիւնն: Ես կը ցաւիմ իւր երկայն յօդուած-
ները գրելու համար տուած աշխատութեան վրայ. իւր բո-
լոր ըրածը մեղմացուցիչ պարագայներու խոյզ ու խնդիր մ'է,
որք եղելութեան ապօրինաւոր ու իրաւընդդէմ հանգամանքը
չեն բառնար: Եթէ հազար անգամ ալ անբանաւոր ու անի-
րաւ բան մը կատարուած լինի՝ դարձեալ բանաւորին ու ի-
րաւացիին դէմ իրաւունք մը չէ կարող գոյացնել: Հին դա-
րուց մէջ կատարուած ժողովրդական ընտրութեանց անխու-
սասիւքի թերութիւնք փաստ մը չեն կրնար ըլլալ ներկային
համար, ուր ամէն ազգաց մէջ ընտրութեանց եղանակներն
առաւել բանաւոր ու օրինաւոր հանգամանք ստացած են ա-
պահովելու համար ամենուն մասնակցութեան իրաւունքն եւ
արժանաւորագունին ընտրութիւնն: Մեր նախնիք, կը գրէր
Պ. Քէչեան, անձին կարեւորութիւն կ'ընծայէին եւ գծուա-
րահաճ չէին ընտրութեան ձեւոյ մասին. բայց ձեւն է որ կ'ո-
րոշէ անձը, եւ երբ սակաւք ոմանք միայն կը կատարեն
հանրային պաշտօնէի մ'ընտրութիւնն՝ քիչ հաւանականու-

թիւն կայ որ ընտրեալն արժանաւորագոյն անձը լինի : Տէն օրինակը ներկայ պարագայիս մէջ . միաձայնութեամբ կ'ընտրուի Մեւքիսեդեկ , ունանց ձայնով կ'ընտրուի Մակար . ո՞վ է արժանաւորագոյնը , թո՞ղ վկայէ ամենայն Հայոց խիղճը :

Ա. — Արժանաւորագոյն մեր տեսակէտով , բայց տիրող կառավարութեան տեսութեամբն . կերեւի թէ , որպէս կը հաւատտէին , Մեւքիսեդեկ Սրբազան իրօք անհաճոյ է եղեր յաջս Ռուս իշխանութեան որ վեհ Զարն հարկ տեսեր է շեղելու իւր նախորդաց ընթացքէն եւ մերժելու Հայ ժողովրդեան միաձայնութեամբ ընտրեալ կաթողիկոսն : Կառավարութիւնն ալ իր իրաւունքը չունի . ներկայ դարուս միջ քաղաքական իշխանութեան մը կարո՞ղ ենք գլանալ վեթոյի իրաւունքն հանդէպ Եկեղեցւոյ :

Բ. — Վեթոյի իրաւունք չէ այս , այլ ընտրութեան . ի զուր է առարկել թէ մեք կը ներկայացնենք երկու անձերն որոցմէ կը հաստատուի մին . երբ այն՝ զոր Եկեղեցւոյ անդամոց շատին ձայնն օրոշեց իբր արժանաւորագոյն՝ կը մերժուի , ընտրութիւնը Եկեղեցւոյնը չէ՛ այլ եւս . պարագ տեղն այնքան ոգեւորութիւն կը գրգռուի , այնքան ազմուկ կը յարուցուի արժանաւորագոյն անձը գտնելու եւ յանձնարարելու համար . սխտական հրամանը կրնայ գալ եւ դժել հանրային խղճին վկայութիւնն . ուրիշ բան է երբ վեթօն կանխառ ի գործ կը դրուի ընտրելեաց բազմանուն ցանկի մը վրայ , որպէս Յունական Եկեղեցւոյ գլխոյն ընտրութեան ատեն կ'ընէ վեհ . Սուլթանն : Ուստի եւ Ռուսիոյ վեհ . Զարերն ալ ի գործ չէին դնէր այդ իրաւունքն որ ամբողջ ազգ մը կ'անարգէ ու կը վիրաւորէ , այդ իրաւունքն որ անիրաւութիւն մի կը լինի լեւցնելով բազմաց ձայնը , Աստուծոյ ձայնը , եւ «համակերպելով ընտրողաց համահաճութեան» կուտային իրենց վաւերացման հրովարտականքն : Առաջին անգամն է որ կը գտնուիմք այսպիսի իրողութեան առջեւ . առաջին անգամն է որ կը հաստատուի ունանց ընտրածն՝ մինչդեռ անդին կեցածէ ամենուն ընտրածն . ըսէ՛ք , խընդրեմ , խաղալիկ եղած չէ՞ դարաւոր Եկեղեցւոյ մ'անբռնաբարելի իրաւունքն , ամբողջ ժողովրդեան մը խիղճն : Մեւքիսեդեկ Սրբազան անհաճոյ է , կ'ըսէք , յաջս Ռուս

կառավարութեան . եթէ իրօք քաղաքական մեծ արդեւք մը կար նորա մասին , պէտք էր որ կանխաւ ազդարարուէր , պէտք էր որ կանխաւ գիտցած լինէին ընտրողք , մանաւանդ ի Ռուսիա . եւ ի՞նչպէս կարելի է ընդունիլ այդ , քանի որ Պրօկուրօրին եւ Տէրութեան ներկայացուցչին առջեւ միահամուռ յայտնի քուէներով կ'ընտրուէր Մեկքսեդեկ , եւ քանի որ կովկասու նահանգապետն կը յայտարարէր թէ կառավարութիւնն ի՞նչ է . եւ ի՞նչ պիտո՞ղութիւն չունի նորա ընտրութեան դէմ : Արդարեւ թէ թուրքիայէն եւ թէ Ռուսիայէն եկեղեցական ու աշխարհական գարշելի սեւ ոգիներ յանդգնած են դաւադրել Ազգին ընտրելոյն դէմ եւ զի ուս կառավարութիւնն մղորեցնել ջանալ նորա մասին — դաւաճաններ որոց ումանց անուններն արդէն հրապարակի վրայ են , եւ անշուշտ այլոցն ալ ծանուցուելով ընդհուպ պիտի մատնուին ամէնքն ալ հասարակաց խղճի զայրութիւն . այսու ամենայնիւ Ռուս կառավարութեան պարտքն էր արհամարհել այդ օրինակ մեղապարտ յանդուգն թեղադրութիւններ եւ վաւերել Ազգին ընտրեալն : Չորաւ պայտէս . ապա կամ դաւաճանաց անոնց եւ կամ բարեպառեհ սոխիթ մը համարեց զայս ի վաղուց նկատեալ նպատակի մը դործադրութեան առջին քայլն առնելու : Երկուքէն ի՞նչն ալ ըլլայ , Մակարի հաստատութիւնն անարդարութիւն մ'է , անարգանք մ'է , վստանգ մ'է :

Ա. — Լաւ , կը համալուիմ . կ'ընդունիմ ձեր ըսածներն , եւ կը խոստովանիմ թէ իմ խիղճս ալ չի տանիր կաթողիկոս անուանել զՄակար՝ մինչ կենդանի է եւ կը կենայ Այն ուր ընտրուեցաւ մեր ամենուս ձայնով . եթէ մին Չարը վաւերացուց , միւսը հանրային խիղճը վաւերացուց . ձայն բազմաց՝ ձայն Աստուծոյ . ապա մին Չարին ընտրածն է , միւսն Աստուծոյ . մարդուն ընտրածը չէ՛ կարող , այո՛ , դեր ի վերոյ լինել քան Աստուծոյ ընտրածը . բայց Աստուած չառ վերն է եւ Չարը չառ մօտ : Արդէն Ռուսահայ եկեղեցեաց մէջ սկսեալ է Մակարի անուան յիշատակութիւնն . մեր չորհուրէնէն բաժանման վտանգ եւս կրնայ ծագիլ : Ի՞նչ պէտք է ընել , ի՞նչպէս պէտք է ելնել այս կիրճէն :

Բ. — Ռուսահայք կը յիշատակեն առ . ահի , բայց , որպէս

ըսի, մենք կ'սպասեն եկեղեցւոյ իրաւանց սլաշտպանութիւնը. մեք, սակայն, վատութիւն ըրած կը լինեմք եւ սխալմամբ նաառ կը մնամք ապագային առջեւ անտարրեր կենալով մեր եկեղեցւոյ ինքնօրինութեան դէմ կշռուած այս հարուածին, նորա նուիրական շրջափակին մէջ բացուած այս խրամատին առջեւ՝ մինչ Ազգային ժողովն Օսմ. կայսրութենէն վաւերացեալ օրինօք պարտաւորութիւն ստանձնած է սլաշտպանել Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սրբազան աւանդութիւններն: Ուրեմն մեր պարտքն է քողովել եւ չընդունիլ: Թող իմաստակօրէն չառարկեն մեզ թէ այլ անգամներ ալ թրքահայք, կամ թրքահայ երեւելեաց ժողովներն, առանց մասնակցելու ընտրութեան, ընդունած են Ռուսահայոց ընտրածն: Մեք մեր մասնակցութեան իրաւունքն փութացինք ի դարձ: Գնել եւ մեր ձայներ մերժուեցան. նոյնն է պարագայն: Բաց աստի, նոյն խոյ Ռուսահայոց ընտրածը չէ. ուր է աշխարհականաց ձայնն որ անհրաժեշտ է ըստ օրինաց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ եւ նոյն խոյ ըստ Պալատենիոյ. ուր է վիճակաւոր առաջնորդաց քուէն՝ բացի միոյն—գլխաւորէն է Մակարի փոխանորդին Մակարի տուած քուէն—: Ռուսահայոց ընտրածը Մեկքիսեդեկն է: Չգիտեմ թէ կը պակսի՞ բան մը Մակարի կաթողիկոսացման ապօրինաւորութեանն. օրինաց դէմ, իրաւանց դէմ, խղճի դէմ է այն: Ապա ոչ միայն Ռուսահայոց եւ մեր մէջ հերձուածի ամենափոքր փտանդ չկայ՝ այլ եւ կատարեալ համերաշխութիւն խոյ կայ: Մեք չեմք մերժեր իջմամբնաց Աթուռն, մեր ազգային-եկեղեցական միութեան այդ կեդրոնը, այլ կը մերժենք ապօրինաւորութեան կաթողիկոսացեալը եւ չեմք ուղեր մեր հաւանութեամբն յանձին նորա նուիրագործել օտարին միջամտութիւնը եւ մեր հոգեւոր անկախութեան քայքայումը: Տեսնեմք թէ ինք, ութսնամեայ եպիսկոպոս Հայ եկեղեցւոյ, յանձն պիտի առնու օտարին հրամանաւ եւ հակառակ ժողովրդեան բաղձանալ ելնել այդ գահին վրայ եւ սխալութեան մէջ անջնջելի արատ մը կցել իւր անուան:

Ա. — Տեսնեմք թէ մեր երեսփոխանք ալ պիտի ունենան իրենց սլաշտքը կատարելու արիւթիւնը:

Բ. — Պիտի տեսնեմք:

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐՆԱՆ

1883 Սեպտեմբեր 27

ԱՐՀԵՍՏԱՐԱՆԱԿԱՆ

ԳԱՐԵՋՈՒՐ

Այս պատուական ըմպելիին ծանօթ է ամէնուն իւր գերազանցութեամբ: Մի անգամ որ քիչ շատ լուսաւորեալ թաղ մը, պողոտայ մը մտնենք՝ անդ պիտի հանդիպինք անպատճառ ԳԱՐԵՋՐԱՏՈՒՆԻ մը: Եթէ Լիւսինսպուրի երթանք ի Բերա կամ երկուց Հասարակաց պարտեզներն եւ կամ յերգեցիկ—սահարանս, պիտի գտնեմք մի միայն Գարեջուր եւ ոչ այլ ինչ: Ուրեմն ի՞նչ է այս ըմպելին՝ զոր այսքան կը յարգեն ու կը դովեն ամենուրեք. — բայց պիտի առարկէք թէ Գ. Ռչոտենին ասոր վրայ բան մը չէ դրած՝ այլ յուէտ երգած է «Կեանքամբո՛ւլին սոյն օղին է...» — միթէ՞ լոկ գարի եւ ջուր է:

—Այս անուցիչ ու սրտաբարացուցիչ եւ միանգամայն զօրացուցիչ հեղուկն չորս զանազան դործողութեամբք կը պատարասուի.

Ա՞ Բողբոջումն գարւոյ.

Բ՞ Շաքարացումն գարւոյ.

Դ՞ Յաւելումն գայլկան.

Դ՞ Խմորումն:

Ա՞ ԲՈԳԲՈՋՈՒՄՆ ԳԱՐՈՅ

Որպէս այլ արմուիք, գարին եւս նշայտահասկ նիւթ (matière amylacée) գտլով՝ իւր մէջ կը պարունակէ նշայ (amidon), որոյ մէջ գտնուած շաքարի քանակութիւնն խիստ նուազ լինելով խմորումն (fermentation) յառաջ բերող քաղցրահամ հեղուկ մը կազմելու չկարենալով նստասել, շաքարի կը վերածեն գարւոյ բովանդակած նշայն:

Ասոր համար, նախ, գարին ջրոյ մէջ կը թողուն մինչեւ որ ուռնայ եւ ապա 14—15 տատիճան ջրուոյցիալ մեծ սենեակի մը մէջ բարձրագոյն տեղ մէջ կը տարածեն: Այն առիւն

բողբոջելով՝ իւր մէջ *stase* (¹) (*diastase*) կոչեցեալ նոր նիւթ մը կը գոյանայ, որոյ ազդեցութեամբ նշայն չաքարի կը փոխուի: 8—10 օրէն բողբոջումն ընդհատելու համար սենեկի ջերմութիւնն շարունակ երկու օր $+50$ աստիճանի կը հանեն:

Բ° ՇԱՔԱՐԱՅՈՒՄՆ ԴԱՐՈՑ

Վերոյիշեալ չորացած բողբոջներէն գտելով գարիներն՝ կասկ (*maît*) անուամբ կը ներկայանան այս անգամ, զորս աղալով՝ 60 աստիճան ջերմ ջրոյ մէջ երեք ժամ կը խառնեն:

Յետոյ այս աղացեալ կասկն երկյարկ մեծ կաթսայի մը վերին ծակոտիէն յարկին վրայ 30—40 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ ստարածելով, յարկերուն միջև խողովակներով $+60^{\circ}$ ջուր կը հաղորդեն:

5800 լիտր կասկի համար 2700 լիտր ջուր յաւելլով ուժգինա եւ արագ արագ կը խառնեն, կէս ժամ յետոյ 90° ջեռուցեալ ու 20 լիտր-ջուր եւս յաւելլով՝ յիշեալ գործողութիւնն դարձեալ կը կատարեն: Ապա վրան ծածկելով երկու ժամ կը թողուն, որ այն ատեն կասկին պարունակոծ նշայն ախտաղին ազդեցութեամբ չաքարի վերածելով եւ այն լուծումն չաքար եւ աջիտ (*dextrine*) եւ այլն պարունակելով նազմուզ կամ Քաղցուր կը կոչուի:

Ի մի բան, երկու ժամ յետոյ խաղմուզն ծորակի մը միջոցաւ կ'առնեն, որ այսպիսեաւ հազիւ 5000 լիտրն կ'ստացուի ու մնացեալ մասն ալ կասկին կողմէ կը ծծուի, ուստից խաղմուզն ամբողջապէս առնելոյ համար 90 աստիճան ջեռուցեալ 5400 լիտր ջուր եւս յաւելլէն յետոյ քամելով՝ նախկին խաղմուզն հետ կը խառնեն:

Այս գործողութենէն մնացեալ կասկն վերստին եւս 2700 լիտր ջրոյ հետ եռացնելով՝ երկրորդ աստիճանի դարեջուր պատրաստելու համար խաղմուզ մը կ'ստանան, ու մնացեալ մասն բոլորովին փեճեկիւնելով՝ այս անգամ ալ *srouché* (*drèche*) անուամբ կը ներկայանայ, զոր անասուններն սնուցանելու համար կը գործածեն:

(¹) Զարմանալով կը զարմանամ Քէ Պ. Ն. Ռիզանդացին, հակառակ սոյն բառի վրայ նամակաւ քրտ ղիսողութեան, չէ գրած *diastase* բառին փոխ երկրորդ նշանակութիւնն իւր հոլախոյ գործին ֆրանկաւորման մէջ:

Գ^o. ՅԱՒԵԼՈՒՄՆ ԳԱՅԼԳԱՆ

Խաղմուզ կոչեցեալ հեղուկն ոչ այլ ինչ է քսյց եթէ լուծումն քաղցրանիւթոյ (glycose), որ խմորմամբ քայախական թթուութ (acide acétique) կը ծնանի. այս թթուութն ընդհատելու համար կեռացնեն ընդ գայլկան (houblon), — որոյ ունեցած հոտաւէտ իւղոգին (essence) է որ կ'ընդհատէ զայն ու դառն նիւթոց շնորհիւ ալ իբր զօրացուցիչ կաղզէ, — զոր աղաղ (tannin), եւայլն պարունակելով՝ եռացման ատեն ասոնց ամէնն ալ ջրոյ մէջ կը լուծին. ասոր համար, փակեալ կաթնայի մը մէջ մի քանի ժամ եփեցնեն զինի, 4—5 մեար տրամագծիւ ու 0, 50 խորութեամբ աւազանաց մէջ կը հեղուն, ուր յայնժամ գայլուկն կ'զնրասի:

Այս աւազանաց մէջ գտնուած հեղուկն երկու ժամուան մէջ ջինջ ու վճիտ լինելով՝ ուշադրութեամբ եւս առաւել լայն աւազանաց մէջ կը փոխադրեն:

Գ^o ԽՈՐՈՐԴՄՆ

Աւազանաց միջի հեղուկներն իրենց ջերմութիւնն դամբան զգամ կորուսելով +15 աստիճանի հասնելուն պէս՝ խոր տակառի մը մէջ առնելով քիչ մ'ալ զարեջրափրփուր (levûre de bière) կը յաւելուն: Քիչ յետոյ խմորումն սկսելով 16—40 ժամ չարունակ առատութեամբ բնածխական թթուութ (acide carbonique) եւ փրփուր կարտադրէ:

Խմորումն վերջանալէն յետոյ, գոյացեալ գարեջուրն փոքր տակառներու մէջ կը լեցնեն. սակայն վերստին խմորումն յառաջ կուգայ, որ այս պահուստ տակառից վերեւի ծակերէն փրփուր կը հոսի, — զոր չորցնելով զարեջրափրփուր անուամբ կը գործածեն, — եւ այս գործողութեան ժամանակ տակառներն փութով կը լցուն՝ մինչեւ որ դադրի այս հոսումն:

Ահա այսպիսիւ՝ միջին հաշուով 5800 լիտր կոտիէն 6800 լիտր կատարեալ գարեջուր կստացուի:

Փարիզու մէջ մասնաւորապէս երեք տեսակ գարեջուր կը սպարաւորեն, Ա^o զարեջրիկ (petite bière) անուանեալ հեշտիւ թթուելի եւ առ հասարակ վատ ըմպելին՝ թեթեւ թանձր խաղմուզով կը շինեն. Բ^o Զօրաւոր զարեջուր (bière double),

որ ամենէն սքանչելին ու խտացեալն է . ասի՝ աղանձման յառաջացմամբ գարեղ եւ բազում անգամ ալ սեւամեղրի (caramel) ազդեցութեամբ կը գունաւորի, բայց եթէ ըստ բաւականին գայլըկը կազմեալ լինի՝ բայց գեղին ոսկեգոյն ու սակաւիկ վրիւրուն կըլլայ . Գ⁰ Սպիտակ գարեջուրն (bière blanche) վերոյիշեալ զօրաւորին նման է ամենայն կերպիւ, զոր Անգլիացիք ales անուամբ կը գործածեն եւ ամենուրեք Վիեննայի գարեջուր ըսածնին ալ այս տեսակն է :

Անգլիացոց porter կոչած բարկ գարեջուրն, Փլանդրիական գարեջուրն եւ ի Պուիլոսէլ (saro կոչածնին) իրենց խաղմըց խտութեամբ կը զանազանին վերոյիշեալներէն :

Ոմանք կը կարծեն թէ՝ գայլկան պարունակած մի քանի նիւթոց ազդեցութեամբ՝ գարեջուրն ախիոնի ու միանգամայն քոհոյ (alcool) զօրութիւնն ունի :

Եթէ գարեջրոյ պատրաստութեան ատեն խմորումն օրինաւոր կերպիւ կատարի, իբր սնուցիչ կրնայ գործածուիլ . զի գարեջրոյ մէջ վերոյիշեալ նիւթերէն զատ, լուծեալ կերպիւ, սնուցիչ (բորակածնային) նիւթեր կը պարունակէ : Ահա այս պատճառաւ գարեջուրն դիւրաւ կը ծծի՝ առանց ծանրութիւն տալոյ ստամոքսի :

Գարեջուրն պատրաստելու ատեն, բողբոջեալ զարի գործածելու տեղ եթէ քայքայանիւթ գործածուի, յայնժամ՝ բորակածնային նիւթեր չկրնալով պարունակել, ու գայլկան տեղ եթէ դառն նիւթերէ մին դրուի՝ գարեջուրն դիւրութեամբ կապականի, եւ եթէ անոյշ ջրոյ տեղ հորի ջուր գործածուի, փոխանակ իբր զօրացուցիչ ազդելու՝ ընդհակառակն կը տկարացնէ ու կը նեհարցնէ :

Կ . Յ . ՊԱՍՄՍՃԵԱՆ

Բանկալթի, ԻՍ. Հուի ՏՅՀԷ .

ՇՈՂԵՐ ՈՒ ՅՕՂԵՐ ⁽¹⁾

ԱՌ ՄԵԾԱՆՈՒՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԲԵՐԹՈՂՆ

ԱՂԱՔԱՍՏԱՆԴՐ Ք. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Ընթերցայ Ձեր Շողերն ու Յօղեր, որք Հոմերական հոգ-
ւոյդ ճառագայթներն ու զգայուն սրտիդ կաթիլներն են :
Հայ մամուլն եւ Հայ ընթերցողք վաղուց Ձեր բանաստեղ-
ծական տաղանդն ծափահարած են : Դուք հայ մամուլէն զսա-
կարգական մամուլն եւ ընթերցողաց ալ ծանօթ էք :

Այդ թարմ երիտասարդութեան մէջ՝ միջազգային Բնարով
մը՝ գրական հասարակապետութեան մէջ փայլուն ու պատ-
ուաւոր դերք մ'ստանալն ու յուզիչ, գրաւիչ դեր մը կատա-
րելն քիչերու բաժինն է :

Ազնիւ Աղեքսանդր, Բնարդ որքան անձիդ կը յաւելու նոր
փառք, նոյնքան պարծանք աւելի կ'ընծայէ Նուպար-Շահ-
նազարեան վարժարանին՝ որոյ հատընտիր ուսանողներէն մին
էիր : Մանուկ էիր, երբ պատանի էի : Մանկական օրերուդ
պէս թռչտուն, ոստոստուն, զուարթուն, անհոգ, անմեղու-
նակ, վեհ ու վսեմ հոգի մը, զգայուն սիրտ մը կը կրես, որք
բանաստեղծական ցօղերուդ մէջ զոհարի պէս կը փալկիլին,
եւ Բերթողական շողերուդ մէջ՝ լուսի պէս կը ճառագայթեն :
Շատեր կը գրեն, այլ քիչեր կը լինին գրողէս : Ձեր Բնարն
քանի երգէ, այնքան կը գրուէ : Հոգիդ՝ երկնային բոցերէ
զտուած Արայրն է, ու մի'նչ ալ հալի՝ սիրալի նուազ մ'անտի
կը քաղէ : Բանիօն դաշնակաւոր ու բերաճայն են Բնարիդ
թեւեր : Գարնան հետ կը ծաղկիս, վարդին հետ կը բուրես,
սոխակին հետ կը դայլայլես : Ամէն փառքի վերայ ձակտէդ

(1) Հանդիսիս անխոնջ եւ բազմադիւն աշխատակից Տ. Աղեք. Ք.
Փանոսեանի գողջրիկ բանասեղծութեանց մեծադիր ու պատկերազարդ
հաւարածոյն է սա, Պերպլեան Տպարանէն ընթեր եւ խնամեալ տպագ-
րութեամբ ի լոյս ընծայեալ, (գին 10 դրշի) :

դաւինի մը կը նետես : ամէն օրորոցի վերայ՝ երգ մը , ամէն դերեզմանի վերայ աղօթք մ'ես : Հողիդ՝ մշտադալար գարնան մի նման՝ յար ծաղկաթիթիթ է : Երգն ու խանդն այնքան բնական կը բլխեն ի Քէն որքան լուսակարկաշ աղբերակին պէական՝ ակէն , որքան ընծիւղն՝ ոստէն : Լեզուդ միշտ թըռչնախօս , միշտ մեղրածոր ու փափկանոյշ է : Նախանձոտ մեղուի նման , բանաստեղծութեան դրախտին բոլոր , ծաղկանց թերթերն ու մեղրեր ծծել կը բաղձաս :

Երգելն՝ քաղաքակրթել է : Եւ ո՞չ ապաքէն ամէն աղգաց օրորոցին քով մօր մը նման , եւ ամէն քաղաքակրթութեան սկիզբն՝ ծնողք հանճարոյ մը պէս քերթող մը կայ , եւ ամէն գրականութիւն՝ Քնարերգութեամբ մ'սկսած է :

Բանաստեղծելն՝ տրարչագործել է , եւ մարդիկ՝ մտքով տեսակ մ'աստուածներ են : Աստուծոյ — քնշպէս եւ Քերթնողին — հանգամանքն են՝ ստեղծել : Աշխարհիս ամենէն մեծ գիւտերն իսկ նախ բանաստեղծական մտածումէ մը ծնած են : Դիւտն ու հնարքն ինքնին բանաստեղծութիւն մը չ'են : Ապա Քերթնողն եւս արարիչ մ'է : Եթէ Հոմերի բանաստեղծական հանճարն չը լինէր , ո՛ւստի պիտի ստեղծուէին այնքան գիք , գիցուհիք եւ գիւցադուք : Աթենաս՝ Արամաղդայ ըղեղէն տւելի՛ Յոյն քերթողահար հանճարէն ծնաւ : Աստուած իսկ Մովսէսի եւ մարգարէից բերնովն խօսելու համար քնարի լեզուն ներշնչեց անոնց : Մեծ է բանաստեղծն իւր քնարովն , որքան չէ արքայն իւր թագովն , զօրագետն՝ իւր դաւինիովն ու սրովն : Ես՝ ընթերցողացդ շատերուն հետ՝ կը շնորհաւորեմ քերթողական տաղանդդ ու փափկահնչուն քնարդ , ո՞չ իբրեւ Քո դպրոցական երէց ընկերներէդ մին , այլ իբրեւ երկոցդ քննադատն : Մի՛ հոգ ըներ թէ այլք ամանք ծափին հետ ապուսի , ներքողին հետ քրքիչ բառնան : Ամէն ծառ՝ իւր պըտուղն , եւ ամէն ծաղիկ՝ իւր բոյրն կուտայ : Դու երգէ՛ միշտ , երբ նախանձն կը մախայ : Չես գիտեր թէ՛ երբ արծիւն բարձրաթիւի կը խոյանայ , վարէն ճահիճին մէջէն՝ սաղեր կը շէն : Թո՛ղ Քերթնողն երգէ՛ եւ գոյտեր կարկաչեն : Երգէ՛ , Աղեքսանդր , երգէ՛ դու միշտ : Բաւական է թէ ունիս Քեզ ունկնդիր եւ համակիր սրտեր :

Դերենիկ՝ դեռ կ'ալարաի Քեզ . այլ առկասեօք կը խոստանայ հատուցանել իւր պարտքն :

ԴԵՐԵՆԻԿ

Պէտիկթոյ , 1885 Օգոստոս 27 :

ԿԱՔԱՆՆԵՐՆ ՈՒ ՄԱՆԿՈՒՆՔ

Ա Ռ Ա Կ

(Նմանողաբար)

Մի այգեպանի՝
Կայտառ, զեղանի
Եկու սրղափներն անկիրք, անառակ,
Ի ծագել այգուն
— Անխոնջ եւ անուռ —
Կը խուզարկէին մի բուխ անտառակ.
Երբ բազմասերել
Մի ծառի վերել
Նմարեցին բան մ' ճիւտուած, զորագոյն,
— Կըլոր, հաստատուն
Յարդակառնյց տուն —
Եւ իսկոյն ճանչցան թէ այն էր մի բոյն
Զոր իրենք արդէն
Ի զուր դէս ու դէն
Որոնած էին օրերէ ի վեր.
Ուստի եւ՝ յուշիկ,
Լըռին, անկոճիկ,
Սօքսեցին երկուքն ալ իրենց թելեր,
Վեր ելան ծառէն
Եւ՝ հաւտարօրէն
Բոյնն առնելէ վերջ՝ ոտքով ու ձեռքով
Վար իջան կրկին
Եւ զըւարթագին
Նստան զովասուն մի պուրակի եմ:
— Մոխրագոյն, ծաւի
Մի խեղճ կախաւի
Բոյնն էր այն ոյր մէջ՝ անոր թեւոց տակ՝
Սաստիկ ու գէր
Տասներկու ձագեր
Բոլորուած էին անմեղ, անգիտակ:
Մեր փոքրահասակ

— Այլ գնդ — աւագակ —
Եղբարեմ ըսկրսան բաժնել աւարնին .
Մի առ մի , կարգաւ ,
Վեցական կախաւ՝
Առանց գժտութեան՝ երկուքն ալ առին :
Այլ սակայն երբոր
Կարգն՝ անոնց հեղ մօր՝
Տասներեֆերորդ կախաին եկաւ ,
Նախ խորհեցան որ
Վերջապէս անոր
Ում պատկանելիքն յայնուի վիճակաւ .
Բայց յետոյ՝ կեսեր
Յասկոս , կռուասէր
Եղբարեմ՝ անդրանկին ձայնեց մեծագոյ .
— . « Նախ քն տեսայ գայն ,
Որով եւ միայն
Ինձ կը պատկանի նա : » Միւսն յարեց — . « Ո՛չ ,
Դու տեսար , իմաւ ,
Բայց ես՝ դըժուարաւ
Ձայն ուսոց մէջէն առնելուս համար՝
Քեզ յանձնելու չափ
Ապուշ , դիւրախաբ
Չեմ , կը հասկընամ . . » — . « Ես ալ չեմ յիմար
Որ կախուն ամբողջ ,
Ա՛յդպէս , հղջ առողջ ,
Քեզ թողուլ հանիմ , ինչոր ապերասան . . . : »
— Այս խօսքերն ըսին
Թէ չէ՝ միասին
Սոսկալի կրօն մ՝ ընել ըսկրսան . . . :
— Բայց չը հարցընէ՞ք
Թէ նոյն պահուն հեղ
Կախաւն ինչ եղան . . . : Անմեղ , անխօսիկ
Կենդանիներն , ճի ,
Նահասակ եւ զոն ,
Մեռան իւղղաման եւ բրգիկ բրգիկ . . . :
— Այս անուշակաց

Հայրն՝ որ մօտակայ
Մեզասանին մէջ ծառ կը պատուասէր՝
Վրայ հասաւ շիտակ,
Երկերկու ապսակ
Ձարկաւ իւր որդւոցն եւ բսաւ. « Վասե՛ր,
Դուք իրարու հետ՝
Պիտուք թէ անպէտ
Մի բանի համար՝ կը կըռուիք, սակայն
Ձեզ բընաւ տեսներ
Թէ խեղճ էակներ
Ձեր պատճառաւ իսկ կը մեռնին անձայն : »

* * *

Այսպէս շատ անգամ զբլուխէ բազակիր
Կամին միմեանցմէ գլրաւել երկիր
Եւ գանձ,
Այլ մարտ մահաւաճիւն եւ արիւնհահեղ
Ձրաւեն, աւանդ, կեանքն՝ անքիւ անմեղ
Մարդկանց :

Ս.Դ.Ե.Ք. Գ. ՓՅՆՈՍԵՍՆ

Ա Ն Ո Ւ Շ-Ա Պ Ո Ւ Ր

Ութ տարիներ տուջ, մի չարախ երեկոյ, մի բարեկամի
տունն հրաւիրեալ էի, յենիգարու, հարսանեաց հանդիսի
մ'առթիւ : Դիւրին է դուշտիկը թէ հաճոյալի եւ զուարթա-
գին սահեցան անցան դեկտեմբերի այն երկայն գիշերին ժա-
մերն՝ ապաղայ երջանկութեան եւ բարօրութեան ու ծիծա-
ղաւէտ կենաց հեռաւոր ու լուսաւոր երազներ եւ յոյսեր
անուշանող այն ընտանեաց յարկին տակ՝ ուր տասն եւ ին-
նամեայ նուրբ ու փափուկ սիրտանէջիկ մի աղջիկ՝ աշխարհի
անապատին դաշարազարդ եւ հեշտաբոյր մի սկստիսն յոր-
ջորջեալ ամուսնական պարտիզին դռնէն ներս մտնելու հան-
դերձեալ էր : Առատ ճաշեցինք, չափ խնդացինք, խաղացինք
ու պարեցինք եւ հուսկ ուրեմն, կէս դիշերն անցած,

ուժասպառ ու քնաթաթառ, գնացինք ննջել: Առաւօտուն,
սկսաւ թէ չէ հնչել ենի գափուլի եկեղեցւոյն աններդաշնակ
կոչնակն, եւ արթնցայ: Եկեղեցւոյն մօտ էր տունն, եւ
թեթեւ՝ իմ քունն: Այլ եւս կարելի չէր քնանալ. ուստի լա-
ւագոյն համարեցի դիմել յեկեղեցի: Ենի գափուլի եկեղեցին
իւր գեղեցկութեամբ — ինչպէս եւ իւր թաղական խորհրդո-
ցոց համաձայնութեամբ ու խաղաղութեամբ — չը փայլիլը
փայտաշէն յարկ մ'է, աւելի մութ թէ լուսաւոր, աւելի
հին թէ նոր: Իւր «Բարեպաշտ Ժողովուրդն» մեծաւ մասամբ
պանդուխտ գործաւորներէ, աշխատաւորներէ ու բեռնակիր-
ներէ կը բաղկանայ, որք գոգցես՝ իրենց հայրենի երկրին
աղքատութիւնն սփոփելու համար ի Պօլիս գլխած ատենին
մեր դրամին եւ ֆողաֆախրութիւնն անուանեալ կապկութեան
փոխարէն՝ քրիստոնէութեան, եկեղեցասիրութեան եւ հա-
ւատոյ գործնական եւ ազգու — թէպէտ եւ անլելի — դաս
մը կուտան իրենց կոյր ջերմեռանդութեամբ, իրենց արմա-
տացեալ երկնահաճոյ բարեպաշտութեամբ: Պանդուխտ եղ-
բարց ստուար բազմութիւն մը ողողած էր եւ այն օրն եկե-
ղեցւոյն սրահն, եւ յուզմամբ եւ հետաքրքիր աչօք կը դի-
տէի այն մեծաւ մասամբ ջլապինդ ու թխաղէմ, այլ ընդ-
հանրապէս նիհար ու գլխիկոր էակներն որք՝ կարծես՝ քայ-
քայիչ ու անդիմադրելի մի բարոյական բեռին տակ կը զգա-
լին իրենց ճակատներն, եւ, փոշեպարար ու սլառառ պատառ
գորգին վրայ ի ծունր կամ կքեալ, հոգեյոյզ մրմունջներով,
կամ մայրենի հողին վրայ, մայրենի հիւզին տակ, մայրենի
բերնէն ուսեալ աղաւաղեալ աղօթքներով, առատագութ երկ-
նից կենարար շողն ու ցօղը կը հայցէին իրենց վրայ ծանրա-
ցող մութն ու տօթը փարատելու համար... Պահարանի
դրանն առջեւ կանդուն, աւելի սրահն կը դիտէի քան թէ
խորանն ուր սլառարագող քահանայն սկսած էր արդէն կա-
տարել իւր սուրբ պաշտամունքն, եւ ահա յանկարծ հնչուն,
թրթռուն եւ առնական մի ձայն թնդաց ու թնդացուց ե-
կեղեցւոյն լուսավառ կամարն... Դարձուցի իսկոյն գլուխս,
եւ տեսայ բարձրահասակ, բարձրաստիճան ու բարեձեւ,
զգեստաւորեալ մի եկեղեցական, համակրելի, չնորհալի
գլխօք. համարձակախօս որքան եւ պերճախօս եպիսկոպոս

մ'էր այն, ինձ անձանթ: Չուզեցի դրացւոյս հարցունել եւ իմանալ անոր անունն, զի մի գուցէ ո՛ր եւ է յանցանօք ամբաստանեալ, իրաւամբ կամ յ'անիրաւի անուանարկեալ եւ յ'աչս իմ եւ հասարակութեան դատաւարտեալ մի եկեղեցականի — ինչպէս շատեր կան մեր մէջ — անունն կրէ այն, եւ փութով ցնդի փարոտի պատրանքս ու համարումս, եւ չը կարենամ՝ անդորր մտօք եւ անաղարտ ուշադրութեամբ՝ իրելու անկեղծ եւ բարի սրտէ ու զգացումներէ ներշնչեալ բանք եւ յորդորանք՝ ունկնդրել իւր քարոզն:

Յիշողութիւնս չը բարեհաճիր — տարաբաղդաբար — գըրջիս ականջն ի վար միմնջել այսօր թէ ինչ բնաբան, ի՞նչ նիւթ ընտրեց քարոզիչն իւր ատենարանութեան, այլ հոգիս, հաւատարմագոյն որով եւ յաւէտ պաշտելի հոգիս, մինչեւ ց'այսօր կը թրթռայ եւ հեշտ ու շնորհունակ քաղցրութեան ցօլմամբ կը ճառագայթէ՝ ամէն տեղամ որ այն կիւրակէ աւուր ենի Գաբուշի եկեղեցւոյն մէջ իմ լաճ՝ քարոզին շուշուրն շեշտերն յիս կը զարթնուն: Ազգային յառաջդիմութեան վրայ խօսելով, քարոզիչ եպիսկոպոսն ի բաղդատութիւն ածեց Հայոց ներկայն անցելոյն հետ: յիշեց, հոգեբուղիս, հմայիչ եւ յուզեալ պերճաբանութեամբ, մեր անցեալ փառքն ու ներկայ բառքն, անցեալ իշխաններն ու ներկայ երեսփոխաններն... անցեալ սերնդոց պաշտաններն ու կոթողներն, ու զէնքն ու զրահն, — ու ներկայ մեր տնակներն անփառունակ, մեր ողբն ու մեր ահն, մեր պատրիարքարանն եւ իւր սրահն...: Եւ այնքան ազդու վանդիւններ, թափանցիկ այլ խորագրեցիկ պաքներու նման իւր օրհնաւէտ շրթներէն հեղեղանման թօթափելով, վեր ի վայր կը չըջէին հաւատացեալ պանդխտաւոր ամբոխին սրտերն՝ որ կարծես երկկորականութեան ճարճատուն հնոց մ'էր սեղանին վերայ կանգուն այն համեստ ու սեւազգեստ եպիսկոպոսն ում անգլիմադրելի զօրութեամբ մ'յառեալ, պակուցեալ եւ արտասուօք թացեալ կը նայէին ամէն աչքեր: Անձայն եւ անշուկ էր եւ մնար ժողովուրդն, զի սիրտ մը կը խօսէր բազմաթիւ սրտերու տեղ, արծաթապատ գաւազան մը կը ճոճէր բազմաթիւ թեւերու տեղ, աչկունք փայլակնացայտ կը ճարճատէին հարիւրաւոր շիջեալ աչքերու տեղ: Եւ ահա տակաւ առ

տակաւ կ'ողեւորուէր բեմասաց հայր սուրբն, իւր ամէն մի շեշտեր ու բառեր մէկ մէկ հրաշէկ ուռմբի նման, անսահման դժբողմամբ կ'երթային պայթիլ ունկիր պանդուխտ հայ աղքատաց ներքին մոխրապարար վտարանին մէջ եւ ի յայտ ածել ու հրահրել իրենց հարմամբ՝ անդ թաղուած կիսաչէջ ու դողդոջուն կայծն հայրենասիրութեան... Ո՛հ, տեսնէիք, լսէիք թէ ինչեր, ինչեր կ'ըսէր այն ազատախօս, հայրենախօս եպիսկոպոսն, ինչ խրատներ կուտար, ինչ պատուէրներ կ'որոտար, ինչ հրաւերներ կը կարգար... Իբրեւ միանց մի զօրաբանակի արխամիրտ հրամանատար, ի մարտ եւ ի ջարդ կը յորդորէր զանոնք ընդդէմ իւրեանց ուխտեալ եւ յաւիտենական թշնամեաց, անաբոյոյն կառուներուն... Եւ եռ, դպրոցական չրջանն հաղիւ աւարտած, դասարանին դրասեղաններու յաշիւներն հազուսաներուս վերայէն հաղիւ թօթախած, ազգային պատմութեան դասերն ու դասատուաց ի մեզ արծարծած սուրբ ու պաշտելի գրացնամբ յաւէտ բարոքած դիւրագլխած երիտասարդ՝ անպատում սքանչանօք ունկնդրեցի ամբողջ քարոզին — մերթ ընդ մերթ ալ հեռացող եւ սուր աչիւր ուղղելով եկեղեցւոյն չորս կողմն՝ որ մի՛ գուցէ չարադէպ պատահմամբ, սատանային թեւադրութեամբ, հայագէտ ու ամենադէտ մի կատու սողոսկած լինի նոյն աղօթից տան չրջախակին մէջ ուր Բրիտանի «գլխաղաղութիւն թողում» ձեռ, գլխաղաղութիւն իմ տոմ ձեռ» խրատն հեռի էր քարոզուելէ այն օրն... Յաւարտ քարոզին դրացւոյս հարցուցի եւ սեղեկացայ թէ քարոզիչն էր Հմայեակ եպիսկոպոսն։ Այն առաջին ծանօթութեամբս անհուն համակրութիւն եւ սէր մը դոյացաւ յիս Հմայեակ եպիսկոպոսի նկատմամբ, եւ կրկնապատկեցան այդ յարգական նպատակաւոր զգացմունքս, երբ՝ ոմանք բարեկամք՝ ի լուր իմ գովեալից՝ յայտարարեցին թէ այդ եկեղեցականն Աստուծոյ սեղանին վերայէն բանիւ բերանոյ ուսուցանելէ, խրատելէ ու կրթելէ չը բաւականանալով, կոչած էր կութթէնպէրիւն մամուլն իրեն օգնական, եւ իբր ճշմարիտ պաշտօնեայ կարգեալ ի փրկութիւն մուրեկոյ, ի յոյս տառապելոյ, ի լոյս խաւարելոյ, մեր խաւարեալ ազգին համար հիմնած էր հանդէս մ'ազգային, բարոյական ու կրօնական, լոյս տնտամբ։ Ժա-

մանակ մը ճառագայթեց այդ լոյսն. անուանի Հայ բարոյագէտք, ուսուցիչք եւ հմուտ երիտասարդք՝ նուիրեցին անոր իրենց մտաց շառաւիղներէն, նուէր թանկագին, արդարեւ, որ չը բաւականացաւ սակայն համոզելու մեր յուսարեալ բարեկեցիկ հայ անհատներն որ անոնք ալ ի չգոյէ բարոյական անակցութեան՝ անոր նուիրեն իրենց բաժանորդագինն, իրենց ոսկին . . . :

Կարծեմ՝ նոյն միջոցին եւ առաջնորդական սլաշտօն ալ յանձնեցին Հմայեակ եպիսկոպոսին որ ի հարկէ՝ բռնադատեալ իւր արտօնութեան գործածութիւնն ու հանգիսի անունն յանձնեց առ Պ. Մինաս (գլխուղ վարնեմ՝ տեղդ մընաս . . .) Գաբամաճեան . . . : Եւ առաջ Հմայեակ եպիսկոպոս. — « Եղիցի յոյս, եւ եղեւ . . . խաւսր » :

Ա՛լ երեւակայէ, սիրելի ընթերցողահիս — եւ կրնաս դիւրաւ երեւակայել զի հազարաւոր անգամներ քիչ շատ տարբերութեամբ միայն ընթերցած ես անշուշտ խաւարին եւ միասին բերած բազմատեսակ չարեաց սովորական նկարագրութիւնն . . . — ա՛լ երեւակայէ, կ'ըսեմ, թէ ինչ վիճակ տուցաւ այդ թերթին ուր միահեծան կը տիրապետէր ոգին գիշերոյ : Անձնական վէճեր, ընտանեկան անվայել անցքեր եւ գայթակղեցուցիչ իրողութիւններ, անյաղութիւններ, ծրի կամ վարձեալ անուանարկութիւններ, պատուոյ գողեր, արժանապատուութեան աւազակներ, բարեժողիկ եւ անպատկառ թեթեւօլիկներ, գինեմոլ եւ երերուն ու անճաշակ դրչակներ, խակ ու թերուս, մօրուսուոր, եւ անօրուս թարգմանիչներ, զո՞րն աւեմ, կամ զո՞րն խոստովանիմ, սկսան աղատապէս գալ ի հանդէս, խորախորհուրդ ու խորին այն խաւարին մէջ ելնել յատարէշ, մուր ու թուք թօթափելու յա՛ջ եւ ի ձախ, կազմ եւ անվախ կից եւ սպտակ արձակելու, անուններ սրատելու, կրքեր յաղեցնելու, իրենց . . . ուհեաց հետ սիրաբանելու, օղիի ստակ շահելու, գրագիտ յորջորջուելու, հմուտութիւննին ապացուցանելու համար :

Եւ ո՞վ կը կրէր այս ամէն խայտառակութեանց անկրելի հետեւանքն, անպատուարեր աղղեցութիւնն, բարոյական ծանրածանր հակահարուածն. — Հմայեակ եպիսկոպոս, որ

հուսկ ուրեմն աստ վերադառնալով իւր սուաջնորդական վիճակէն, յետ բազում դժուարութեանց, սրտնեղութեանց, եւ յուզմանց հազիւ կարողացաւ խլել իւր կանգեղն ի ձեռաց այն անհաւատարիմ պաշտօնէին՝ որ՝ փոխան անարատ խղի՛ցելս ու գարչանք կը լեցնէր միշտ անոր մէջ...։ Նոյն միջոցին եւ օր աւուր կը նուազէր ու կը խաւարէր եւ ցաւալին Հայրենիք, (տխուր մանրապատկեր մեր իսկական հայրենեաց...)։ Ի զո՛ւր սարերէն ու ձորերէն երկնասլացիկ ձայներ կուգային պաղատադին հծծել ու մրմնջել մեղմագո՛ն՝ Հայրենիքի արաօնատիրոջ անխոյժ տկանջին՝ մեծին Աղեքսանդրի, այն խօսքն անուանի. — «Կամ անուեղ փոխէ՛, կամ սիրտդ»։ Տ. Մէլիքեան, իւր երեսփոխանական աթոռոյն բարձունքէն, բացխփիկ ակնարկներ կը սուսունէր իւր շուրջն, ու, պարզելով իւր ծխախոտի բազմամեայ ալեւոր տոխին, կ'որոշէր հանգարտիկ իւր գլանիկն թղթեղինիկ, եւ առատարուզիս մուխի ամպերէ շրջապատեալ, երանաւէտ անհոգութեամբ տոգորեալ, իւր փոշեպարար, անշուք ու գոռ եւ անաթոռ խմբադրատան մէջ կը բազմէր անխռով, իւր անվճար օգնականին ու գրաչարաց տժգոյն ու նիհար գլխուն վերայ կը տեղացնէր իւր հրամաններն ահեղաոստ, իբրեւ սպասարկու գից ու գիցուհեաց վերայ լշխող Ողիմպոսեանի նոր իմն Արամազդ։

Հայրենիքի՛ ինչպէս եւ իւր անվաստակ ու փոքրադատակ վեհապետին (իմա՛ Մէլիքեան յորջորջեալ անգաւազան եւ անուազան Մկրտչի...) երես ձերմկցնող օգնականն, արթուն ու եռանդուն բիւղանդ Պողոսեան — նման այն քաջարի զինուորաց օրք դիւցաղնարար մարտնջելով, մահու գիմաղրելով, արիւն թափելով, պատերազմաց եւքն կ'որոշեն, մինչդեռ իրենց տկար ու ապիկար հրամանատարն առատօրէն կ'ընդունի պատիւ, նշան, վարձատրութիւն — երբ տպրի —, եւ մի արձան պղնձաճոյլ կամ մի կոթող մարմարակոփ եւ փառք անմուռաց եւ յաւիտենական — եթէ դաւաճան զնտակ մ'երթոյ պատահմամբ խրիլ անոր անսիրտ կրծոց տակ —, Բիւղանդ Պօղոսեան, ալ ուժապառ ու յուսարեկ, թողուցած էր մի ցերեկ նոյն խմբադրանիստ ամպածրար բարձանց ԱՅՐ-ՉԱՅՐԻՒՐԿ բնակութիւնն ու կայր ի խնդիր մի նոր երկրաւոր

պաշտօնի, երբ, մի բարեպաշտե՛հ դիտմամբ, Հմայեակ եպիսկոպոս ալ կ'սրտնէր կարող, փորձառու եւ պարկեշտ մի անձ, անոր յանձնելու համար իւր « Լոյս » ի առօրեայ խմբագրութիւնն ու տեսչութիւնն: — Եւ ահա մի քանի ամիսներէ՛ ՚ի վեր մայրաքաղաքիս եւ գաւառաց — ցա՛ռ է բռնել, խիստ սաւկաւաթիւ — ընթերցասէրք զոհութեամբ տեսան ու կը տեսնեն անոր վերափայլումն, կը հետեւին անոր ճառագայթներուն, զորս մերթ ընդ մերթ օրհնեալ շունչեր մարել ալ կը միտին... եւ ուրախութեամբ կ'ընթեռնուն խի երբեմնակի իմաստալից յօդաւածներն ոմանց ի ժամանակակից բանասիրաց որք՝ շնորհիւ Արեւելեան թաժանորդական (ո՛չ երկաթ — ուղեղ այլ թղթուղեղ) ընկերութեան համայնագէտ, բողմապետ ու խոյտարդէտ որքան եւ յանձնապատասն ու ինքնահաւան վիճակին՝ Արեւելքի մշտական ու լուսալոյսծառ արեւէն հեռի՝ Լոյսի պլլալուն պարարդին կը տանին իրենց մտաց վառվռուն կայծերն, իրենց գրչէն բղխող հոտաւէտ իւղի կաթիլներն:

Այլ սակայն, հակառակ « Լոյս » ի կարող խմբագրին, Բիւզանդ. Պողաճեանի ջանից ու զոհողութեանց, եւ իւր բարեկամ հրապարակադրաց անձնուէր եւ արդիւնաբեր աշխատակցութեան, կերեւի թէ՛ Հմայեակ եպիսկոպոս հանդերձեալ կամ ի վերուստ դատաւարաւեալ էր եւ մնար իւր անուանն արտօնեալ թերթին երեսէն անդուլ եւ անդադար ցօրն վերջին դատաստանի մտահոգութիւն ու սրտնեղութիւն կրել, բամբասանաց, խճբճանոց, մեղադրանաց ենթակայ լինել, քանզի բարեշնորհ եկեղեցական հարք ոմանք, այն խորաբղէտ յինքեանս տրամտացեալ համոզմամբ թէ՛ խնկաբոյր ու սեւաթոյր լայն կղերական վերարկուն՝ ինչպէս հոգեւորականաց մարմինն ողջոյն՝ նոյնպէս եւ պարտաւոր էր սքօղել (շափօղել կամ սրփօղել, ինչպէս որ կ'ուզէք...) անոնց ներքին բարոյական անկեղծ զգացումներն, համոզումներն ու խորհրդածութիւններն, եւ խիստ բնական դտնելով թէ՛ Հմայեակ եպիսկ. իւր քաղաքական, ազգային ու կրօնական թերթին վերայ եւս տարածած պարտէր բլլալ իւր վերաբերուն, սկսան յամենուստ բողոքոյ աղղու ձայներ բարձրացնել նորա գէժ, երբ՝ վերջին կաթողիկոսական Ջորահաճոյ ընտրութեան տոթիւ՝ Պողաճ-

եան իւր սովորական ահեղ աղեղն լարելով, քանզի աւերիչ գրիչն սրելով, սկսաւ, իբր հայ Ռօջֆօռ, անհաշտ սրահալանողականներու արի սարագլուխ, մահառաք սրաքներ, երկաթ ու շանթ տեղալ Մակարապաշտական կուսակցութեան գլխուն, անխնայ եւ յականջ յանուանէ յիշատակելով եւ հարուածելով այն եկեղեցականներն որոնց դաւաճան դեր մը ստանձնած լինելն իբր անհերքելի իրողութիւն կը նկատէր :

Ոչ նուազ Պատ... կառելի կրօնական ժողովոյն ցամառն ու ի բացատրութիւն հրաւիրմանն արժանի եղաւ «Լոյս» նաեւ այն ըստ ինքեան երգիծական այլ էապէս բողբոլին անփնտս ու դիւրամարս Անուշ-ապուրիս համար, զոր կատարեալ լրջմտութեամբ ու համակրութեամբ ընդունեց ու հրատարակեց Պողաճեան, Անուշ-ապուրիս համար՝ որուն մէջ — ինչ յանցանք քրէական, ինչ ոճիր մահացու... — բացարձակ անպատկառութեամբ համարձակած էի ըսել թէ. «Ամուռն հաճելի է եպիսկոպոսաց՝ որք արեւուն պայծառ լուսոյն շնորհիւ կուտան մեզ գնացլիլ իրենց կապոյտ թաւապատ խալըխն, կամ ոսկի ակնոցն, եւայլն. — վարդապետաց՝ որք՝ շնորհիւ դարուս ազատամտութեան՝ աշխարհականաց հետ համահաւասար կը փութան վայելել ամէն հաճոյք եւ զբօսանք. մին՝ Արնաուտքէօյի զովասուն ախանց մօտ հեշտութեամբ ունկնդրելով երկայնամիտ կլկլակին գեղգեղանաց հետ՝ եւ սչորդ Հելլենուհեաց երգերուն եւ հառաչանաց, մինչ ուրիշ մը ձըրձըր սուլիի կամ Հիւնքեարի բազմաստուեր ծառոց տակ կ'երթայ նարտ խաղալ, ճաշել ու խնդալ գլխաբաց եւ անվերարկու. եւայլն :» Անվոյել, անտեղի եւ աններելի է եղեր ըսել կամ գրել այս ամէնն, քանզի միայն Գեր. Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոս Նար-Պէյ, եւ Եղնիկ եպիսկոպոս Ապահունի Սրբազաններն կը կրեն եղեր ոսկի ակնոց, քանզի միայն շնորհունակ Տ. Վահան վրդ. կը կլկլակէ եղեր յԱրնաուտքէօյ, եւ օրհնունակ Տ. Յակոբ վրդ. Աշոտ կ'երթայ եղեր ճաշել ու ճարտել ի Հիւնքեար-սու... եւ հետեւաբար ընդհանուր եկեղեցականաց պատւոյն կամ արժանապատուութեան դաշէլ է եղեր այսօրինակ անկարեւոր մանրամասնութիւններն ու բացառութիւններն իբրեւ նիւթ ընտրելն ու խճրճելն...

Սիրելի ընթերցուհիս, սա՛հ մ'ի բաց թողունք կատակն,

եթէ կը հաճիս, եւ ամենայն լրջութեամբ խորհրդածենք այս եւ ասոր նման դիտողութեանց ու դատողութեանց վրայ. եւ ջանանք համոզել միանգամ ընդ միշտ մեր հասարակութիւնն — եթէ երբեք հասարակութիւնն համոզուելու արամագրութիւնն ու կամք ունի . . . — եւ մեր եկեղեցականներն, երեսփոխաններն, ազգային պաշտօնեայներն, գրագէտներն ու հրատարակագիրներն — որ ականջս ունի լսելոյ՝ լուիցէ — թէ՛ լրագրութեան միջոցաւ՝ ու եւ է անհատի հրատարակային կենաց, անցից, վարուց եւ ընթացից նկատմամբ եղած քննադատութիւնք ամէն լուսաւորեալ — ո՛չ թէ՛ մեզ պէս մի միայն Նոյս լրագրով, այլ իսկական յսուածքիմութեամբ ու քաղաքակրթութեամբ լուսաւորեալ — ազգաց մէջ, արդիւնալ կամ դատարեւոյնալ չըլլալէ ի վատ, յարգուած, արտօնուած եւ օգտակար դատուած է: Եւ արդարեւ, ի՞նչպէս կարելի է հայ հրատարակագիրն՝ եկեղեցականաց անունն յաւելաւ չը բերել իւր գրչին տակ, քանի որ կատարելագոյն կրօնական ազգ մ'ենք մենք, եւ մեր մէջ ամէն խնդրոյ, ձեռնարկութեան, հաստատութեան, վարչութեան եւ ժողովոյ մէջ մասն ունի եւ դեր կը կատարէ եկեղեցական դասն. քանի որ, մեր մէջ, ըստ ռամկական բացատրութեան, «ո՛ր քարն որ վերցնես, տակէն եկեղեցական մը կ'ելնէ»: Ի՞նչպէս կարելի է երեսփոխանական ժողովոյ մի որոշումն երգիծարանել եւ չը յիշել անոր մի կրօնական անդամին ալ յայտնած խելանի կամ անտեղի կարծիքն. ի՞նչպէս խօսիլ ո՛ր եւ է գաւառի մը, քաղաքի մը կամ գիւղի մը խառնակութեանց կամ դպրոցին յսուալի վիճակին վրայ ու լուծութեամբ անցնիլ ու չը ձաղկել քարոզիչ կամ առաջնորդ Հօր անխորհուրդ եւ տալօրէն վարմունքն, եւն:

Երկարելն աւելորդ է. անհերքելի է մեր մէջ գոյութիւն ունեցող ամէն խնդրոյ մէջ կրօնականաց ունեցած մասնակցութիւնն, մասնակցութիւն՝ որ բնականաբար՝ իւր առթած գոհացման ու գովեստին հետ պարտի բերել եւ միասին իւր հոգերն ու պարսաւը: Քննադատութիւնն յարգելի է եւ օգտակար. բա՛ւ է որ քննադատն ըլլայ նաեւ ուղղադատ — կամ առ նուազն անկեղծ — եւ մասնաւոր. անհատական, ընտանեկան ներքին կենաց չը միջամտէ ամենեւին: Հրատարակային արարք ի՞նչու ենթակայ չ'ըլլան հրատարակային քնն-

նադատութեան : Այս հարցին ո՞վ որ ունի պատասխան, թո՛ղ հրամայէ յատեան ու դատուինք, համոզենք կամ համոզուինք :

Նոյն դժկամակութեամբ կ'ընդունին քննադատութիւնն եւ մեր գրադէտք, եւ գրեթէ միշտ թշնամութենէ կամ չարակամ ոգիէ ու նախանձէ բղխեալ կը նկատեն զայն, ո՞վ որ ալ լինի անոր հեղինակն : Անուանի իմաստասէր մ'ըսած է թէ՝ « Քննադատութիւնն՝ գրագիտաց բժիշկն է : » Կարելի է արդարեւ առարկել թէ՛ կան բժիշկներ որք . . . կ'սպաննեն . — այլ կան ալ որք մահամերձ գտտապարտեւոյ կեանք կը շնորհեն, ինչպէս եւ կան հիւանդներ որք խոհեմութեամբ, ինքնադարմանութեամբ կ'առողջանան, ինչպէս եւ կան ալ որք անհաւատալի յամառութեամբ — կամ յիմարութեամբ — կը մերժեն իրենց մատուցուած կենսատու կազդուրիչ դեղն ու իրենց անուղղայ սնդագադաթութիւնն կը տուժեն . . . մահուամբ :

Դիտելի է նաեւ մեր մէջ թէ՛ գրագիտաց կամ հայ գրականութեան հետ բաղդատմամբ՝ քննադատք — բառին ամբողջ նշանակութեամբ — կարի հաղուագիւտ են, գրեթէ չը կան իսկ . այլ ո՞վ կ'անոց եղածներուն ալ, մեր գրադէտք՝ — նման լերանց որք մուկեր կը ծնին — ինքնահաւանութիւն, իրենց կարողութեան վերայ համարում մ'ունին անսահման — նման ովկէանի — մինչդեռ իրենց արժանիքն՝ ալեւայ վերայ գրեթէ աննշմարելի մի մակոյկի կը նմանի . . . : Մեր քրննադատք ալ — եթէ անունին հարցնէք, չեմ գիտեր . . . — երկու մասի կը բաժնուին . մին՝ լոկ գովեստ կը յերկրէ, ածական կը շուայլէ, խունկ ու մոմ կը նուիրէ, միւսն ալ՝ մի միայն սրբօտ կը կարդայ, կ'տարտակէ ու կը ճաղիէ, թուք եւ մուր կը սրսկէ . . . : Բաց ժամ է որ, երբ մի կողմանէ լուրջ, արդարադատ եւ բարի զգացումներով յտից ցգլուխ սպառազինեալ Կայծոռիկս, երեւան եկած՝ մտադիր եմ երբեմնակի իջնել ի հրապարակ եւ զուարճաբան ու երգիծական լեզուով շեշտեր ուղղել առ այս կամ առ այն, ժամ է որ, կ'ըսեմ, մեր ամէն դատաւարգէ խոհուն եւ մոռաւանդ հրապարակի վրայ շարժող, խօսող ու գրող անձինք, աշխարհական թէ՛ հրօնական, ի մտի առնուն թէ՛ վայելուչ երգիծանքն ու օրինաւոր եւ անուանարկութեան կամ անձնական պատ-

ւոյ դպչելէ խորշոզ, տակացո՛ղ քննադատութիւնն օգտակար է թէ՛ իրենց եւ թէ՛ ազգին համար, եւ լաւ համոզուին սա ճշմարտութեան թէ՛ « Սրաախ մը յօծարութեամբ ունկնդրելն ու անապն իսկ՝ թերութիւն մը թօթափել է : »

Սիրելի ընթերցողհիւ, տարապայման ելիցաւ, երկարեցաւ Անուշապուրո. կը վախճամ որ մի՛ դուցէ քմացդ հաճելի լինելէ դադրելու դժբաղդութեանն արժանանայ — եւ ճամբէն խոհարարն . . . : Վար սուսեմ ուրեմն դայն կրակին վրայէն, որ չը կորսնցնէ իւր համն ու հոտը . . . :

Համն ու հոտը գրեցի. Համով — Հոտովն, ու խմբարեկամ Արժ. Գարեգին վ. Սրուանձտեանցն յիշեցի : — Կ'ուզեմ որ անոր մտացի եւ Համով-Հոտով մի պատասխանն յառաջ բերեմ՝ իբրեւ վերջարան : Ահաւասիկ. — Մի օր միասին փողոցէ մը կ'անցնէինք, եւ չուրջերնիս դիտելէ աւելի՛ խօսելու գրաւած էինք, երբ յանկարծ մէկն ելաւ մեր դէմ ու խօսքն ուղեկցիս ուղղելով, — « Օ՛, բարեւ, Հայր սուրբ, ձայնեց հեգնօրէն ժպտելով, ճանրմ, աս որքան բարձրացեր էք որ ալ վար չ'էք նայիր, զմեզ չ'էք տեսներ . . . : »

— « Կը սխալիք, էֆէնտի՛, պատասխանեց Գարեգին վարդապետ քաղցրութեամբ, ես ո՛ւր որ էի՛ հոն եմ, բարձրացած չ'եմ ամենեւին : Կերելի թէ դուք չատ ցածցեր էք՝ որ զիս չափազանց բարձր կը տեսնէք . . . : »

ԿՈՅԾՈՈՒԿ

ԿԱՊՈՅՏ ՊԱՐԻԿՆ

Կապոյտ պարիկն իջաւ մի օր երկինքէն, իւր բոլոր ազնւանց — աշխարհիս ամէն մասանց բնակչուհեաց — բաշխելու համար դանձերն այն դանսորան բարեմասնութեանց զորս կը բերէր միասին. իւր թղուկն Ամարանտ հնչեց փողն ահեղագոջ, եւ նոյն հետայն ամէն ազգէ մէկ մէկ կին փութաց ներկայանալ զուարթադին յոտս գահայից Կապոյտ պարիկին : Գիւրին է դուչակել թէ այս տարրեր միութիւնի բաւական բոտուար ամբախ մ'յօրինեցին :

Բարի պարիկն լսաւ այս բոլոր բարեկամութեանց. « Կը բազ-

ձամ որ ձենէ՝ եւ ոչ մին իրեն ձօնելիք բարեմասնութենէս
գանգատելու պատճառ ունենայ։ Իմ կարողութենէս վեր է
ամենուի ալ միեւնոյն բանն ընծայել, այլ չէ՞ք զգար եւ
դուք, թէ՛ սոյն օրինակ բաշխմանց մէջ՝ միօրինակութիւնն՝
արժանեաց նուագութեան հաւատար է...։»

Թանկագին են պարիկներու ժամերն. որով եւ սակաւա-
խօս են։ Կապոյտ պարիկն իւր ճառն բաւական համարեց, եւ
սկսաւ բաժնել իւր նուէրներն։

Երկու Քաթիկոններն ներկայացնող Սարմուհւոյն տուաւ
երկայն ու սեւահեր մազեր որք կրնային ի հարկին մի հա-
րուտ հագուստի սեղ ծառայել անոր, Խաղաղահւոյն տուաւ
աչեր շողշողուն ու լուսարուղի նման խաւարին մէջ փայլա-
տակող հրացայտ վէստովին։ Թրքահւոյն տուաւ մարմին մը
փախուի ու գիրուի, լուսինն նման կրօրի, թռչնոց փետրոյն
նման քաղցրիկ...։ Անկըտհւոյն տուաւ Հիւսիսայգ մը՝ որ
անով ներկէ նա իւր այտերն, ուսերն ու չրթունքն։

Գերմանուհւոյն տուաւ իւր ատամանց նման ակապներ,
եւ — բան մ'որ գեղեցիկ տկուայներու չ'ունի արժէքն ոյլ իւր
յատուկ արժէքն ունի — կարի զգացուն եւ խորապէս սիրե-
լու արտառելի սիրտ մը։

Ռուսուհւոյն տուաւ թագուհւոյ մը վեհաշուք կերպարանքը։

Յետոյ՝ մանրամասնութեանց անցներով՝ Նարուհւոյն չըր-
թանց վերայ դրոշմեց ժպիտն հոգեհմայ, Իսլանտուհւոյն
տուաւ միաք արթուն եւ սուր. Ֆրամանուհւոյն սրտին մէջ
դրաւ հոգի մ'ուղղադատ. եւ վերջապէս, երբ իւր քով ալ
չ'մնաց բան մ'որ տար, պատրաստուեցաւ վերստին իւր թռիչն
առնուլ գէպի վեր...։

— Հապա ի՞նձ... ձայնեց Բարիլուհին, լուսնելով զայն իւր
կապոյտ պատմաճանին ծփծփուն ծայրերէն...։

— Ա՛, մուցայ գձեղ...։

— Բոլորովին մուցաք, Տիկին։

— Շատ մօտս էիք, եւ չտեսայ գձեղ։ Բայց ի՞նչ կրնամ
ընել արդ, պարզեւակիր պարկս սպառած է...։

Պարիկն վայրկեան մը մտածեց. ապա, նշանացի իւր մօտ
կանչելով իւր նուէրընկալ դեղանի բարեկամութիւններն, ըսաւ.
Բարեսիրտ էք դուք՝ քանի որ գեղեցիկ էք։ Չեղ անկ է արդ.

դարմանել այն անիրաւութիւնն որ դործած եմ աւամայ • բաշխմանս ատեն, մուցեր եմ ձեր Բարիգաբնակ քոյրն : Թո՛ղ ձենէ ամէն ոք, կ'ազաչեմ, մաս մ'անջատէ իւր ընդունած նուէրէն եւ յօժարակամ ընծայէ զայն Բարիգուհոյն : Քիչ պիտի կորսնցնէք դուք, այլ այդ քիչն չատի պիտի ծառայէ :

Կարելի՞ էր սրբիկի մը մերժել, մանաւանդ Կապոյտ պարիկին : Այն շնորհալի յօժարաւութեամբ երջանիկ էակաց յատուկ է՝ այս կանայք Բարիգուհոյն մօտեցան կարգաւ, եւ սիրով յանձնեցին անոր, մին՝ մաս մ'իւր սեաւ մազերէն, միւսն՝ իւր այտերուն վարդ-գոյնէն, սա՛ իւր չքրթանց ջինջ ծիծաղէն մի ճառագայթ, նա՛ իւր զգայուն, սիրաւորփիկ սրտէն մի կայծ, այնպէս որ Բարիգուհին՝ նախապէս աղքատիկ, անանու եւ աննշան, մի վայրկեան մէջ, այս բաշխման շնորհիւ, իւր ընկերուհեաց մէջ ամենէն սիրունն, արժանեօք ու բարեմասնութեամբ հարուստ, հոգւոյ, մարմնոյ եւ դիմաց յատկութեամբ գերազանցատէս օժտեալն ու զարդարեալն եղաւ :

Կապոյտ սրբիկն, ուրախաղէմ, իւր թուիչն առած, համբարձած էր արդէն :

Թարգմ.

1.506 ԿՈՁԱՍՏ

Փ .

ԳՈՐԾԱՒՈՐԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

(TRADES UNIONS)

Թե ինչ է գործաւորաց ընկերութեանց նպատակը . — (But des Trades-Unions) — Գործաւորք ընդհանրապէս կը կարծեն թէ՛ թողականներին բարձրացունելու լաւագոյն միջոցը՝ ընկերութիւն կազմելն է, որպէս զի ստիպեն զգործատեալս իրենց թողակաները բարձրացունելու : Trades-Unions ըստածը որ եւ է արհեստե եղող գործաւորաց ընկերութիւն մ'է, որք հնազանդութիւն կը խոստանան ընտրեալ խորհրդոյ մը հրահանգաց, եւ ծախսերը գոցելու համար բաժնեկիներ կը վճարեն : Գործաւորաց ընկերութիւնք յոյժ կը տարբերին իրենց մէջ, սոքա ամենքն ալ ոչ չատ լաւ եւ ոչ ալ չատ գէշ կը

կառավարութիւն, եւ այս մասին կը նմանին այն անձանց որք ոչ խիստ լու եւ ոչ ալ խիստ գէշ վարմունք մը ունին։ Աս կէց ի դատ, միեւնոյն գործաւորաց ընկերութիւն մը շատ անգամ խիստ տարբեր գործերով կ'զբաղի։ Ընդհանրապէս իբր միսեանց օգնող ընկերութիւնք կը գործեն, այսինքն՝ թէ որ անդամը շարաթը մէկ շիլին վճարէ, սորա վրայ աւելցունէ նաեւ մուտքի եւ մի քանի փոքր վճարումներ, քիչ ժամանակ վերջը եթէ այս անդամը հիւանդանայ, իրաւունք ունի չարաթը տաաներկու շիլին ընդունելու, եւ իր գործիքները եթէ այրին կամ կորսուին դոցա արժէքը վերստին կ'ստանայ, անգործութեան եւ պատահարաց ատեն, ժամանակ մը չարաթը ասոր շիլին կ'ընդունի, երբ մեռնի ընկերութեան ծախքովը կը թաղուի։ Բոլոր այս կարգադրութիւնները պատուական են, վասն զի մարդս՝ շատ անգամ, իւր չը գուշակած արտահարաց դէմ կ'աղաչովեն, եւ այսպիսով գործաւորք թշուառութեան մէջ չեն իյնար։ Քանի որ գործաւորաց ընկերութիւնք այս տեսակ նպատակներ ունենան՝ անկարելի է որ զանոնք խիստ ջերմապէս չը քաջալերեմք։

Գործաւորաց ընկերութիւնք կրնան նաեւ իրենց անգամները խնամել, գործարանատեսարց պնդելով որ շոգեգործարանները առողջարար վիճակի մէջ գնեն։ Եթէ առանձինն գործաւոր մը երթայ դանդաաի որ գործարանին մէջ շատ տաք կ'ընէ, կամ թէ՛ մեքենայ մը կայ որ վտանգաւոր է, թէ՛ հանքը յորում կ'աշխատին բաւական օդափայտալ չէ՝ խիստ հաւանական է որ զինքը մտիկ չի պիտի ընեն, կամ իրեն պիտի պատասխանեն՝ որ երթայ իւր գործերուն զբաղի միայն։ Սակայն եթէ բոլոր գործաւորք խմբուին դանդաաի եւ սպառնան գործարան չը յաճախել մինչեւ որ նոյն դանդաաիները գոհացում չը գտնեն, այն ատեն գործատէրը լրջօրէն պիտի մտածէ՝ եւ պիտի ընէ ինչ որ լաւ պիտի թուի իրեն զանգատանայ եւ վէճերու առաջը առնելու համար։ Ամեն մարդ ազատ է իւր կեանքը եւ առողջութիւնը խնամելու, եւ իւր շահերուն լաւագոյն կերպով հսկելու։ Ուրեմն չենք կրնար յանդիմանել դգործաւորս՝ երբ իրենց մէջ այս նիւթոց վրայ կը վիճին եւ կը համաձայնին այն բարւոքմանց

վրայ զորս պահանջելու իրաւաւունք ունենալ կը կարծեն :
Շատ աղէկ է որ այսպէս վարուին :

Բայց ոչ կատարելապէս խելացի է՝ եւ անոնք որ ժամանակ չունին տեղեկութիւններ ստանալու՝ ուսմունք եւ արնտեսողիտութիւն սովորելու , շատ անգամ չեն նախազուշակեր թէ՛ իրենց խնդրածնուն արգիւնքը ինչ պիտի ըլլայ : Կ'ելլան այնպիսի բան մը կը սկսանջեն որ կամ անկարելի է՝ եւ այնքան ծանրագնի որ բոլոր աշխատութիւնը կը դադրի : Ուրեմն բոլոր այս խնդրոց մէջ՝ պէտք է որ գործաւորք խոհեմութեամբ վարուին , գործատիրոջ փաստերուն անսան , եւ մանաւանդ հասարակաց կարծեաց խորհուրդ հարցունեն , վասն զի այդ կարծիքը այն անձանց խորհուրդն է՝ որք այդ գործին մէջ կորսնցունելու կամ չահելու բան մը չունին :

Ժամերու կարգադրութիւնն . — (Le règlement des heures)
— Սովորաբար վիճարանութեան գլխաւոր նիւթոց մին է՝ որոշել թէ գործաւոր մը օրը քանի ժամ աշխատելու է . — Կան արհեստներ ուր մարդս ժամու վրայ կամ իւր կատարած գործոյն վրայ կը վարձատրուի , այնպէս որ ամեն ոք կարող է ըստ իւր կամաց աւելի կամ նուազ աշխատիլ : Այս սլարադային մէջ ամեն մարդ ազատ է իւր ուղածին չափ աշխատելու՝ եւ հետեւաբար գործաւորաց ընկերութիւնք հոն միջամտելու բնաւ իրաւունք չունին : Սակայն ընդհանրապէս տարազադործութեան արհեստին մէջ՝ կարելի չէ թողուլ որ գործաւորք ուղածնուն պէս երթան դան , այլ պէտք է որ աշխատին երբ գործիքները եւ մեքենաները կը չարժին եւ երբ իրենց ընկերներն իրեն պէտք ունին : Ուրեմն պէտք է որ մէկը որոշէ թէ չոգեգործարանը օրը ութը , ինը , տասը թէ տասերիու ժամ պէտք է բաց մնայ : Բնականաբար գործարանատեսրք՝ գործարանին օրուան երկար ատեն բաց մնալն լաւագոյն կը համարեն , վասն զի այս սլարադային մէջ իւր մեքենաներէն եւ շէնքերէն շատ աւելի չահ եւ օգուտ կը քաղէ , եւ նոյն միջոցին իրենք ստիպեալ չեն ամբողջ օրը հոն ներկայ գտնուելու : Ուրեմն արդար կը թուի որ այս մասին գործաւորք իրենց կարծիքը յայտնեն , եւ թէ աշխատութեան ժամանակը որոշող ժողովին մէջ իրենք ալ ձայն ունենան :

Սակայն ստեպ կը սխալին եւ կը կարծեն թէ՝ ինը ժամ աշխատելով կրնան տասը ժամուց թոշակ ստանալ։ Կը կարծեն թէ՝ գործատէրը կրնայ իւր ասլրանաց գիները բարձրացունել, կամ թէ տարբերութիւնը իւր մեծ շահերէն տուածել։ Բայց եթէ այս մտայն պէտք է տնտեսագիտութեան կարծիքը աւանել, գործաւորաց թոշակը ստուգիւ արատգրեալ վաճառաց արժէքն է՝ ի հարկէ երբ երկրին եկամուտը եւ գրամադլխուն տոկոսը անկէ վար իջեցունեմք։ Ուրեմն ինչպէս որ ընդհանրապէս կը պատահի, եթէ գործաւորք ինը ժամ աշխատութեան մէջ տասը ժամու աշխատութենէ պակաս արտադրեն կարելի չէ որ ի վերջոյ նոյն թոշակը ընդունին։

Միւս կողմանէ քանի որ մեքենայք կատարելագործուին՝ աշխատութիւնը աւելի արդիւնաւոր կ'ըլլայ, եւ անոնք որ գոհացուցիչ կերպով կը վարձատրուին, լաւագոյն կը համարին վայելուչ սահմաններով, իրենց աշխատութեան ժամերը նուազեցունելու քան շահերնին աւելցունելու։ Այս կէտը շատ մը նկատողութեանց առարկայ կրնայ ըլլալ, եւ այս համառօտ գործոյն մէջ կարելի չէ նորա վրայ կարելի եղածին պէս խօսիլ։ Սա կարելի է հետեւցունել թէ՝ երբ գործաւորք նուազեցունել ուզեն իրենց աշխատութեան ժամերը՝ պէտք չէ որ այն ատեն իւր օրական նոյն գումարը խնդրեն ինչ որ կ'ընդունէին։ Ժամերը պակսեցնելը եւ ժամուց գիները բարձրացունելը տարբեր տարբեր բաներ են, եւ թէպէտ կան պարագայներ ուր այս երկու բաները կրնան խիստ արդարացի կերպով խնդրուիլ՝ սակայն պէտք չէ որ զանոնք իրարու հետ շփոթենք։

Թոշակաց բարձրացումը (l'augmentation des salaires)։ Սակայն գործաւորաց ընկերութեանց գլխաւոր նպատակը թոշակաց սակը աւելցնելն է։ Գործաւորք կը կարծեն թէ՝ երբ պէտք եղած ուշադրութիւնը չընեն՝ վարպետին արտադրութեան մեծագոյն մասը կ'առնէ՝ եւ խիստ փոքր թոշակ մը իրենց կը վճարէ։ Կը կարծեն նաեւ թէ՝ գրամատէրք բոլորովին սանձարձակ պիտի գործեն, եթէ անընդատ կերպով չը հսկուին եւ գործադրելի սպառնալիքները իրենց գլխուն վրայ չունենան։ Գործաւորները իւր իրենց կամքը կա-

տարող բռնաւորներ կը նկատուին : Սակայն այս մեծ սխալ կարծիք մ'է : Անկարելի է որ դրամատէր մը մէկ կամ երկու տարիէ աւելի չսփէ դուրս շահեր ընէ , վասնզի հազիւ թէ իւր արուեստակիցք գործը իմանան , ամէն ջանք ի գործ պիտի դնեն նորա օրինակին հետեւելու համար : Այն ատեն այս տեսակ գործաւորաց խնդրոնքը պիտի շատնայ , դրամատէրք զանոնք մեկզմէկու ձեռքէ պիտի խլեն , եւ շատ անգամ անոնց օրականը աւելցունելով միայն պիտի կարողանան դանոնք բանեցունել :

Բնաւին պատճառ մը չունիմք կարծելու թէ՛ գործաւորաց ընկերութիւնք շատ մը արհեստից մէջ թոշակաց բարձրացման մնայուն պատճառ եղած են : Անտարակոյս այժմ թոշակները երեսուն կամ քառասուն տարի առաջուան թոշակներէն շատ աւելի բարձր են , սակայն մինչեւ աստիճան մը դրամական թոշակը միայն բարձրացած է՝ որոց պատճառն ալ Գալիֆոունիոյ եւ Ավստրալիոյ մէջ գտնուած ոսկւոյ հանքերն են : Թոշակաց բարձրացման մնացեալ մասը կարելի է վերադրել մեքենայից մեծ կատարելագործմանն , եւ ընդհանուր երկրին բարգաւաճմանն : Սա ստոյգ է որ՝ ընկերութիւններ ունեցող արհեստից մէջ չէ որ միայն այս ազդեցութիւնը կը նշմարեմք , մինչեւ իսկ այն բանւորները (ma-nœuvres) որք բնաւ ընկերութիւն կազմած չեն , առաջուանէ շատ աւելի կ'ստանան , եւ սպասաւորք՝ որք բնաւ ընդհանուր գործադուլ չեն ընել , այլ տեղերին կը թողուն երբ լաւագոյն մը գտնեն , թոշակին բարձրացուցած են այնչափ՝ որչափ բարձրացուցած պիտի ըլլային եթէ ընկերութիւն մը կազմած ըլլային :

Գործադուլ (grève) եւ Lockout ներ . — Գործաւորք գործադուլ կընեն , երբ համաձայնին եւ որոշեալ օրմը իրենց տիրոջ ամէն աշխատութիւնն մերժեն , սա նպատակաւ որ , ստիպեն իրենց տէրը աւելի բարձր թոշակ վճարելու կամ իրենց սակերս խնդրանքին զիջանելու : Գործատեարք (lockout) կընեն՝ երբ մէկ կամ քանի մը գործատեարք անմիջապէս իրենց գործաւորները կը ձամբեն , սա նպատակաւ որ ստիպուին սոքա աւելի փոքր թոշակ մը ստանալու՝ կամ աշխատութեան փոփոխում մը ընդունելու զիջանին : Գործադուլք երբեմն

չատ ամիսներ կը տեւեն, այն ատեն գործաւորք իրենց կամ այլոց խնայած դրամովը, իրենց կամ ուրիշ գործաւորական ընկերութեանց օգնութեամբը կապրին: Գործատեարք այս միջոցին իրենց գործարանաց պարապ մնալէն շատ կը վնասուին եւ երբեմն այլ գործատէրներ սոցա կօգնեն:

Ոչ օրէնքը եւ ոչ ալ բարայականութիւնը իրաւունք ունի արդար գործադուլի մը կամ (lockout) ի մը ընդդիմանալու: Մարդ մը որ խօսք տուած չէ եւ ոչ ալ պայմանադրութիւն մը կնքած՝ ազատ է ուզածին պէս աշխատելու կամ չաշխատելու, այսինքն թէ՛ ընդհանրապէս օրէնքը՝ երկրին իբր շահաւոր կը նկատէ որ մարդիկ ազատ ըլլան այսպէս վարուելու: Այսպէս ալ գործատեարք ազատ են ըստ իւրեանց քրմացը իրենց գործիքները բանեցունել տալու կամ չտալու: Սակայն ոչ գործատեարք եւ ոչ ալ գործաւորք պէտք չէ որ իրենց յանձնաւորութիւնները խզեն, անոնք որ մինչեւ շարժուման վերջը աշխատիլ խոստացած են, պարտին աշխատիլ եւ մինչեւ որ խօստումնին չի կատարեն ազատ չեն ըլլար: Աւելին ալ կայ, ոչ մի գործաւոր ազատ չէ իր գործը՝ այնպիսի պարագայի մը մէջ դադրեցունել, որով այլոց կեանքը վտանգի ենթարկուելու պատճառ լինի: Ամերիգայի մէջ մեքենագործք եւ հսկողք երբեմն, գործադուլ կընեն երբ չոգեկաւքն կէս ճամբան հասած է, եւ կը թողուն որ ճանապարհորդք մօտակայ քաղաքը հասնին ինչպէս որ կրնան: Ասի գրեթէ մարդաստղանութիւն մ'է: Կալաչափից (gozomètre) ջրոց բաշխման կամ որ եւ է այնտեսակ աշխատութեան մը՝ յորմէ հասարակութիւնը կախում ունի իւր կենաց պիտոյիցը համար՝ գործաւորք կամ գործատէրք պէտք չէ որ առանց ազդարարելու՝ անմիջապէս գործերը դադրեցունեն: Ժողովուրդական ապահովութիւնը՝ նկատողութեան առաջին առարկան պէտք է որ ըլլայ, եւ օրէնքը պարտի պատժել զանոնք որք այս տեսակ գործադուլներ կընեն:

Ընդհանուր արդիւնք գործադուլից (Effet général des grève)— Գիրքերնուս ծաւքը չը ներէր որ այս նիւթին մասնաւոր ամասնութեանը մէջ մոնանք, սակայն առանց ամենափոքր տարակուսի կարող եմք ըսել թէ՛ գործադուլք թէ՛ մասնակցողաց եւ թէ՛ շատ մը այլոց թոշակաց խսկական կորստեանն

պատճառ կը լինին : Կարծեմ թէ՛ եթէ վերջին երեսուն տարիներս մէջ բնաւ գործադուլ չըլինէր, այժմ թոշակները շատ աւելի բարձր պիտի լինէին՝ քան որ են, եւ թէ մեծ փոփոխութիւն կը զրկումներէ ազատած պիտի լինէին :

Մանջ սթէրի տօքթօն John Wattsը իւր «Թոշակի եւ դրամագլխոց քրիստոնէական» անուն գրքին մէջ կը ցուցնէ թէ՛ նոյն իսկ յաջողող գործադուլ մը ընդհանրապէս կորուստ կը պատճառէ :

Նա կըսէ թէ՛ «պատահական դադարմանց պատճառաւ, ամենախանութեամբ ճարտարութեանց մէջ իսկ տարին յիսուն շաբաթէ աւելի չաշխատելի, ուրեմն մէն մի շաբաթը տարւոյն երկու առ հարիւրերորդէն կը ներկայացնեն : Եթէ գործադուլ մը որ թոշակաց հարիւրին չորս աւելնալն կը պահանջէ՝ տասնեւհինգ օր վերջը յաջողի, յայնժամ տասներկու ամիս պէտք է որ իւր նոր սակով աշխատի՝ որպէս զի առջի տասն եւ հինգ աւուր կորուստը ձեռք ձգէ, իսկ եթէ հարիւրին ութը աւելի խնդրող գործադուլ մը չորս շաբաթ տեւէ, այն ատեն գործաւորք եթէ դար մ'ալ աշխատելու ըլլան աւելի չեն հարստանար քան ինչ որ էին : Յաճախ ուրեմն հին կորուստներուն անդը չը լցուցած թոշակաց սակին մի նոր յաւելումը կը պահանջուի : Ուրեմն յաջողութիւն դառնող գործադուլ մը լաւ դատի մը կը նմանի, որ պարզապէս մի աննպաստ դատէ նուազ կործանիչ է :

Եթէ յիշեմք թէ գործադուլներու մեծագոյն մասը անպատու են, եւ այն պտրագային մէջ բոլոր մասնակցողք կը կորսնցնեն, եւ եթէ յաջող իսկ լինին, հաւանական է որ թոշակներնին աստիճանաբար բարձրանային առանց որ եւ է գործադուլի, թէ փոքր միմիայն թոշակի կորուստ մը չը պատճառէր, այլ նաեւ փոքր մը գործատէրին գործոց եւ գրամագլխոյն, փոքր զոր միշտ գործաւորները կը տուժեն : Ուրեմն բնաւ կասկած չը վերցունէր թէ՛ օրդլանքը պարզապէս փոքր մ'է եւ ոչ ուրիշ բան : Վերջապէս կեղքակոցունեմ ըսելով թէ՛ տահաարակ գործադուլը յիմարութեան գործ մ'է :

Ա. Զ. Գ.

Այս թուէն սկսեալ, Հանդիսիս այս էջն որոշած եմք յատկացունել զուարճալի փոքրիկ պատմութեանց, քնտանեկան հաճոյալի խաղերու, հանելուկներու, օգտաւէտ որքան եւ հետաքրքրական խնդիրներու, եւայլն, որպէս զի մեր ազնիւ ընթերցողք եւ ընթերցուհիք, մի քանի ժամու լուրջ վերածանութենէ յետոյ, իջնեն յԱՅԾՈՌԱԿ եւ խինդ ի բերան փակեն երկրագունտի մէջ մի թիւն:

Զրօտարանի խմբագրութեանն յանձնառու եղած է յօժարաւորայթ մեր նոր ու արժանաւոր աշխատակիցն ԿԱՅԾՈՌԱԿ, այր անուանն ուղղուիլ պարտին Զրօտարանի վերաբերող ու եւ է գրութիւն, հարցում, խնդիր, լուծում եւայլն:

Զ Ր Օ Ս Ա Ր Ա Ն

ՀԱՆԵԼՈՒԿ 1

Մէջ նեղներուն առաջնոյս,
Անվորձ ձեռք մ'երկարեցաւ.
Երկրորդս անցի տուաւ խոյս,
Այլ անվորձ ձեռքն ըզգաց ցաւ.
Ամբողջիս արժանացաւ:

2.

Մի սրգեղ նրնի, մի խեղճ անական,
Մի օր, պատահմամբ, միմեանց դէմ եկան.
Եւ կազմեցին... գիտէ՞ք ինչ,
Բան մ'որ՝ մերք կեցոս, մերք փայլուն ու ջինջ՝
Կ'երեւի մարդկան:

3.

Բերնիդ մէջ՝ նախորդս լուսնին մօտ՝ երկրորդս կը գտնուէր զիւրաւ.
Բայց երկրագունցի մէջ՝ ամբողջս, նի, ոչ, չ'ես գտներ բընաւ:

Այս երեք հանելուկներն առաջին անգամ եւ ամբողջապէս լուծողին պիտի արուի իրրեւ նուէր մի օրինակ Շոպեր ու Յօդեր:

ԿԱՅԾՈՌԱԿ

Նախ. — Պատասխանք պարտին հասնիլ մինչեւ ց20 նոյեմբեր:

Երկրագունքը կը հրահարակուի ամիսն անգամ մը :
Տարեկան բաժանորդագիրն է՝ 4. Պոլսոյ համար երկու ար-
մէնիս, զաւտուաց համար յիսուն դանեկան արծաթ, օտար
պիւններու համար 12 Ֆրանկ, բլրասարութեան ծախսն էն-
կերութեանս վրայ լինելով :

Բաժանորդագրութեան տեղին է՝ Մեծ. Առեխա Էֆէնի Եօր-
սամեանի գրատեղեակը, 4. Պոլիս, կամուրջին գլուխը, վա-
լիսէ Սուլթան խան, քիւ 6, եւ կամ Արամեան Տպարան Չազ-
մագըրլար Եօգուչու, Յակոբեան խան, քիւ 15 :

Խմբագրութեանս վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ
Հանդիսիս Տնօրէն՝ Նդիա Տէմիրճիպաշեան, 4. Պոլիս Ֆին-
նանցըրլար Եօգուչու Արեւելեան Շուկայ Շարք չարքար (Նոր
Պօնտառէ) վերին յարկ, քիւ 32 : Տնօրէնը գրատեղեակը կը
գտնուի՝ Չառեֆարքի եւ Շարքար օրերը կէս օրէն յետոյ :

Իւրաքանչիւր քերթի գինն է չորս դանեկան :

Կը վաճառուի նետեղեակ տեղեր :

4. Պոլիս. ջրավաճառ Պօղոս Աղալի եւ Յակոբ Աղալի
խանութիւններն ի Պաննէ գաբու :

Առաջին տարին կը գտնուի գրատեղեակն : Գինն է 4 Մէնիս :

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Պարիզ.	Մեծ. Կարթիկ Էֆէնի Էգնայան (M. Kapriel Eknayan.
	Rue du Faubourg Montmartre 47. Paris)
Մանչէսթըր	» Գ. Էֆէնի Մոյսովաքեան (Mr. K. Mol-
	dovack care of Messrs. Gumushguerdan Bros
	400 Portland St. Manchester.
Վարնա	» Կարապէտ Էֆէնի Յովսէփեան
Կարթի	» Յակոբ » Համանեան
Եօզդան	» Միքէլ » Քիրիքեան
Աճիօն Բ. Հիսուր	» Սմբատ » Դաւիթեան
Սրվազ	» Յարութիւն » Եսայանեան
Մարաշ	» Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Ս. յերապ	» Վահան » Քիրիքեան
Սուր	» Միքիլ » Սարգեան
Վան	» Մարկոս » Նոյանեան
Բդի	» Առեխա » Բաշեմուհեան
Բզմիս-Պաննէնիկ	» Յարութիւն » Տէր Կարապէտեան

Հասցէի փոփոխութեան եւ քերթերու բնդունելութեան
անկանոնութեան պարագային, Տնօրէնութեանս՝ ժամանակին
խնայող կը խնդրուի :